

ARAŞTIRMA / ARTICLE

Türkiye Kentlerinin Sürdürülebilir Yaşam Kalitesi Temel Bileşenlerinde Dağılımı ve Kümelenmesi

Distribution and Clustering of Turkish Cities on the Principle Components of Sustainable Quality of Life

 Arzu Taylan Susan

Bursa Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bursa

ÖZ

Bu makale, Türkiye Düzey-3 bölgelerindeki yaşam kalitesini, nesnel ve öznel ölçütleri kullanarak, mekânsal boyutuyla değerlendirmeyi, böylece sosyo-ekonomik kalkınma ve kentleşme politikalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ekonomistlerin ve coğrafyacıların kentlerde yaşam kalitesinin ölçülmesiyle ilgili tartışmalarını bölgesel gelişme ve sürdürülebilirlik bağlamına taşıyan çalışma, temel bileşen ve k-ortalama kümelenme analizlerini kullanmıştır. Bulgulara göre, Türkiye kentlerindeki yaşam kalitesi beş bileşende ayrışırken, “Yaşam Standartları Yüksek” ve “Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli” kentleşme bileşenleri temel ayırt edici niteliktedir. Başka bir deyişle, ekonomik, fiziki ve sosyal altyapı yatırımlarının fazla olması, her zaman mutluluk ve memnuniyet getirmemektedir. Bu bileşenlerle yapılan kümelenme analizinde dört kent kümesi bulunmuştur. Yaşam standartları en yüksek ve nispeten mutlu Küme-2 kentleri, ülkenin batısındaki büyükşehirler ve yakınlarındaki farklı büyüklükteki kentlerden oluşmaktadır. Bunların çevresindeki Küme-3 kentleri, Türkiye'nin en mutlu ve iyi-olma-halini en fazla sağlayan orta-küçük ölçekli kentlerdir. Yaşam standartları orta düzeyde olmasına rağmen, en mutsuz olan Küme-1 kentleri, çoğunlukla ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki büyük şehirlerdir. Genelde nesnel yaşam kalitesi düşük seviyede olmasına rağmen daha mutlu Küme-4 kentleriyle komşudurlar. Bu sonuçlar, yaşam standartlarının büyük şehirlerde merkezleşme ve çevrelerine olumlu yayılma etkisine karşın, öznel yaşam kalitesinin merkez-kaç etkisini göstermektedir. Büyük şehirler, kentleşmenin olumlu etkileri kadar negatif dışsallıklarını da deneyimledikleri için, öznel değerler buralarda düşmekte komşularında ve uzaklaştıkça artmaktadır. Ancak, doğu ve güneydoğu bölgelerinde, olumlu etkiler azalırken dışsallıkların artması, güvenlik sorunuyla da ilgili görülmektedir.

Anahtar sözcükler: Kentleşme; kümelenme analizi; sürdürülebilir kalkınma; temel bileşen analizi; yaşam kalitesi; yaşam memnuniyeti; yaşanabilirlik.

ABSTRACT

This article aimed to evaluate the quality of life across the NUTS-3 regions in Turkey with spatial aspects regarding objective and subjective indicators so that to contribute into socio-economic development and urbanization policies. Bringing the discussion of economists and geographers in measuring urban quality of life into regional development and sustainability context, this study applied principal component and k-means cluster analysis. Accordingly, five components constitute urban life quality in Turkey. Most distinguishing components are urbanization with “Higher Life Standards” and urbanization as “Happy, Healthy and Secure”. That is, more economic, physical and social infrastructure investments seem always not to provide happiness and satisfaction. Based on these components, the cluster analysis revealed four city clusters. Cluster-2, which encompass greater cities and their neighbors with various scales in western Turkey, has the highest life standards and obtains intermediately happy residents. Surrounding them, Cluster-3 includes medium-small scale cities, which are the happiest cities that satisfy well-being utmost. Despite medium-level life standards, Cluster-1 possesses unhappiest cities mostly in eastern and southeastern regions with greater population. In the same region, Cluster-4 cities are happier in spite of their lower level objective qualities. Based on results, higher objective life quality in greater cities addresses centralization and spillover effects, while lower subjective quality tends to be centrifugal. As greater cities experience both positive and negative influences of urbanization, the subjective evaluations decline in contrast to neighboring and more distant cities. Moreover, cities of eastern and southeastern regions seem to experience less positives and more externalities, which might be due to security problems.

Keywords: Urbanization; cluster analysis; sustainable development; principle component analysis; quality of life; life satisfaction; livability.

Geliş tarihi: 18.03.2019 Kabul tarihi: 17.12.2020

Online yayımlanma tarihi: 26.05.2021

İletişim: Arzu Taylan Susan

e-posta: arztaylan@gmail.com

Giriş

Son yıllarda politikada ve akademik araştırmalarda giderek daha fazla ilgi çeken ve çoğu zaman iyi-olma-hali (well-being) kavramıyla aynı anlamında kullanılan Yaşam Kalitesi (YK) kavramı, insanların veya çeşitli nüfus gruplarının ihtiyaçları, beklentileri ve değerlerini anlamaya dayalı politika geliştirmek ve politikaların sonuçlarını ölçmek için kullanılmaktadır (Campbell vd., 1976; Schuessler ve Fisher, 1985; Abdallah vd., 2011). Kavram ilk olarak 1960'larda ulusal kalkınmanın sağlanması için hangi ölçütlerin kullanılması gerektiği yönündeki arayışlarda ortaya çıkmıştır. 1990'lardan itibaren ise, sürdürülebilirlik ve insani gelişmişliğin uluslararası politikalarında, sürdürülebilir kentsel alanlar oluşturmanın temel koşulu olarak YK'nin iyileştirilmesi gereğine vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle, günümüzde YK'nin sürdürülebilir kalkınma bağlamında bölgesel ve şehrsel düzeyde mekânsal planlamayla yakından ilgisi bulunmaktadır.

Kentsel alanlarda YK'nin iyileştirilmesi hedefi, sosyal ve ekonomik yatırımların mekânsal olarak yönlendirildiği bölgesel düzeydeki politika ve kararlar ile yakından ilişkilidir. Bir yanda, yatırımların büyük kentlerde yığılması nedeniyle iş imkânlarının ve hizmetlerin dolayısıyla yaşanabilirliğin arttığı savunulmaktadır. Ancak, dünya politikasındaki eğilim, YK'ni yaşanabilirlik yaklaşımındaki nesnel göstergelerle değil, memnuniyet gibi öznel ölçütlerle birlikte değerlendirmek doğrultusundadır. Öznel ölçütler kullanıldığında kent yaşamının getirdiği karmaşa nedeniyle kalabalık şehirlerde yaşam memnuniyetinin azaldığı görülebilmektedir. Başka bir deyişle, nesnel ve öznel göstergeler göz önüne alınarak ölçülen YK, yatırımların ulusal ve bölgesel düzeyde yönlendirilmesi ve ideal kent büyüklüğünün belirlenmesinde politika yapıcılara yol göstermektedir.

Sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda toplumsal ve ekonomik olarak dengeli bir kalkınma hedefleyen Türkiye'de ise, 2000'li yıllardan itibaren çeşitli bölgesel ve kentsel politika belgelerinde YK'nin iyileştirilmesi gereğine değinilmektedir. Ancak, büyükşehirlerde yığılmalarla hızlı bir kalkınma ve kentleşme süreci geçiren ülkemizde, ekonomik büyümenin toplumsal kalkınmaya yeterince yansımadağı ve bölgesel düzeyde kentler arasında YK'nde farklılaşmalar olduğu bilinmektedir. Yeni büyüme kutuplarının oluştuğu ve mekânsal kademelenmenin değiştiği bu süreçte, YK'ndeki farklılaşmaları sadece nesnel göstergelerle değil, öznel değerlendirmelerle birlikte ele alarak mekânsal politikalara yol gösterecek araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu makale, Türkiye'de Düzey 3 bölgelerinde YK'nin mekânsal boyutuna öznel ölçüt ve nesnel göstergelerle yaklaşarak, sosyo-ekonomik kalkınma ve kentleşme politikalarına yol gösterecek bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Ele alınan yöntem ve tartışmalar, sürdürülebilirlik, kamu politikası, bölgesel gelişme, kentleşme, yaşanabilirlik, yaşam kalitesi, coğrafya ve sosyoloji gibi farklı araştırma alanlarının kesişiminde

yer alan akademik yazındaki güncel tartışmalar ve araştırmalar doğrultusunda biçimlenmiştir.

Çalışmada YK'ni açıklamak için, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve/veya kentlerin yaşanabilirliği hakkında bilgi veren nesnel YK göstergeleri yanı sıra insanları neyin mutlu ettiği ve hayatlarının hangi alanında daha çok memnuniyet duyduklarının göz önüne alındığı öznel YK ölçütlerine de yer verilmiştir. Türkiye Düzey 3 bölgelerinin öznel ve nesnel YK'ni açıklayan ölçütler Temel Bileşen Analizi ve K-Ortalamalar Kümelene Analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, YK bileşenleri ve bu bileşenler üzerinde birbirinden ayrılan ve birbirine yaklaşan değerlere sahip kentlerin oluşturduğu kent kümeleri elde edilmiştir. Ayrıca, bulgular, coğrafi bilgi sistemleri yardımıyla görselleştirilerek, YK'ndeki farklılıkların mekânsal (bölgesel) dağılımları ve kentlerin nüfus açısından büyüklüğüyle birlikte irdelenerek, bölge planlama, kentleşme ve sürdürülebilirlik politikaları bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonraki bölümlerinde, yaşam kalitesine yönelik kavramsal çerçeve ve tartışmalar, Türkiye'deki yaşam kalitesini ölçmeye yönelik yapılan analizler ve elde edilen bulgular ile politika önerileri yer almaktadır.

Yaşam Kalitesi, Sürdürülebilirlik ve Kentleşme

İnsanlar için daha iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğine dair tartışmalar antik çağlara dek uzanmaktadır (Anderson, 2004). Ancak, YK'nin günümüzdeki anlamıyla kullanılması, ulusal kalkınmanın –özellikle toplumsal ilerlemenin– salt ekonomik göstergelerle ölçülmesine yöneltilen eleştiriler sonucunda 1960'larda ortaya çıkmıştır (Adler ve Seligman, 2016; Bache ve Scott, 2018). Bu eleştirilere göre, ekonominin esas amacı insanların taleplerini karşılamak ve iyi-olma-halini sağlamak iken, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) gibi kavramlar hayatın materyalist olmayan konut koşulları, gelir, özgürlük ve mutluluk gibi yönlerini değerlendirmekte yetersizdir (Tomaney, 2017). Bu nedenle, ulusal kalkınmayı ölçmek ve kamusal politika geliştirmek üzere ekonomik zenginlik ve toplumsal iyi-olma-halinin birbirini tamamlayıcı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayacak ölçütlere gereksinim duyulmuştur (Adler ve Seligman, 2016). Ekonomik gelişmenin, toplumdaki farklı grupların ihtiyaçlarına hizmet ettiği, insanları mutlu ve memnun ettiği sürece anlamlı olduğunu düşünen politika yapıcı ve araştırmacılar YK kavramına yönelmişlerdir (Stevenson ve Wolfers, 2008).

YK'nin günümüzde tekrar önem kazanması, Birleşmiş Milletler'in başlattığı sürdürülebilir kalkınma ve insani gelişmişlik yaklaşımlarıyla 1990'larda gerçekleşirken, uluslararası düzeyde oldukça geniş bir kabul görmüştür. Salt ekonomik büyümeye odaklanan kalkınmanın, sınırlı kaynaklara rağmen sınırsız bir şekilde sanayileşme ve kentleşme nedeniyle çevreye verdiği zararlara dikkat çeken Stockholm Konferansı'nı

(1972) izleyen süreçte 1980'lerde Brundlant Raporu ile açıklanan sürdürülebilirlik yaklaşımı, bugünkü kuşakların ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneklerini tehlikeye sokmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. İnsan yerleşimlerinde çevresel, toplumsal ve ekonomik alanlarda YK'nin önemini vurgulayan Gündem 21 ve Rio Deklarasyonu'nun (1992) ardından, Habitat-II (1996) Konferansı'nda *yaşanabilirlik* ilkesi önerilmiştir. Habitat-III ve Yeni Kentsel Gündem (2016) ise, Milenyum Kalkınma Hedefleri doğrultusunda geliştirilen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirilmesi için YK'nin iyileştirilmesi gereğini açıklamıştır.

Yaşanabilirlik ve Yaşam Kalitesi

Habitat II'de önerilen yaşanabilirlik ilkesi sürdürülebilirliğin ve iyi-olma-halinin, yerelde kentsel mekânla ilişkilendirilmesini sağlarken (Veenhoven ve Ehrhardt, 1995), bu ilişkiyi açıklamak için pek çok model geliştirilmiştir (Camagni vd., 1998; Newman, 1999). Topluları kıyaslamak için kullanılan bir performans kriteri olan yaşanabilirlik kavramı (Veenhoven, 1996), yaşanan yer/çevreyle ilgili bakış açısına sahip olması nedeniyle (Van Kamp vd., 2003) nesnel-niceliksel göstergelerle ölçülmektedir (Termine, 2016). Esasen Bentham'ın hedonik/hazcı ekonomik fayda yaklaşımına ve Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidine dayanmakta, bir yerdeki yaşam standartları arttıkça, insanların ihtiyaçlarının daha fazla karşılanacağı yani piramidin daha üst basamaklarına tırmandıkça daha mutlu olunacağı varsayılmaktadır (Okulicz-Kozaryn, 2013; Okulicz-Kozaryn ve Valente, 2017; Veenhoven ve Ehrhardt, 1995).

Yaşam Kalitesi (YK) kavramı ise, Tekeli'ye göre (2018), yaşanabilirlikten daha geniş bir anlama sahiptir. YK kavramında, *yaşam* insanlığın tüm faaliyetlerini kapsarken, *kalite* bu çok yönlü ve kapsamlı yaşamın niteliği konusundaki yargıdır. YK, hayatın tüm alanlarındaki yaşam koşullarıyla birlikte, insanların bu alanlardaki tepki ve duygularını yansıttığı için, YK dışsal koşulların deneyimlenmesi ile tetiklenen içsel mekanizmaların sonucunda ortaya çıkmaktadır (Veenhoven, 2000). Hayatın farklı yaşam alanlarındaki (life domains) kalite, iyi-olma-halinin nesnel ve öznel ölçütleri (Campbell vd., 1976; Tekeli vd., 2010) ve bunları birleştiren modellerle ölçülmektedir (Constanza vd., 2007). Nesnel YK, yaşamın gerçekleştiği ortama ilişkin koşullara işaret etmekte (Tekeli, 2018), sosyo-ekonomik duruma ve çevreye dair göstergeleri içermektedir (Cummins vd., 2003). Öznel YK'nde ise, farklı yaşam alanlarındaki algılama, değerlendirme ve memnuniyetin ölçütleri kullanılmaktadır (Campbell vd., 1976).

Sürdürülebilir Kalkınma ve Yaşam Kalitesi İlişkisi

YK'nin ölçülmesinde kullanılan yaşam alanları (life-domains) yaklaşımı, sürdürülebilirliğin üç temel alanı olan ekonomi,

çevre ve toplumla ilişkilendirilmekte, böylece yerelde yaşayanların nesnel yaşam koşullarıyla birlikte öznel memnuniyetlerinin iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Burada nihai hedef, öznel ve nesnel koşulların sağlandığı "iyi-olma-hali"nin elde edilmesidir (Chiu, 2003; Jovovic vd., 2017; Raszowski ve Bartniczak, 2018). Bu yaklaşımlarda yapı (*gelir düzeyi, eğitim, sağlık, konut, konut-çevresi, ulaşım, güvenlik, sosyal ve kültürel altyapı gibi*) ve doğal (*hava kalitesi, iklim, rekreasyon alanları gibi*) çevreye ilişkin ölçütler materyal düzlemdeki YK'ni, toplumsal ölçütler ise (*aile ve arkadaşlarla ilişkiler, kişisel gelişim ve kendini ortaya koyabilme, sosyal/dini tolerans, özgürlük, yönetim, katılım, sosyal ağlar/bağlar, evlilik, iş durumu, sosyal yaşam, boş zaman faaliyetleri gibi*) materyal-olmayan düzlemdeki yaşam alanlarını içermektedir. (Campbell vd., 1976; Coates vd., 2015; Cummins, 1996; Dolan vd., 2012; Dolan vd., 2008; Dolan ve White, 2007; Fitoussi vd., 2009; Greenley vd., 1997).

YK yazınında sosyal coğrafyacılar tarafından geliştirilen ulus-altı bölgelerin ve kentlerin ele alındığı sınıflandırmalar (Camagni vd., 1998), kentin içinde bulunduğu bağlamı yani bölgesel, ulusal ve küresel ölçekleri göz önüne alan sürdürülebilirlik yaklaşımında ve son yıllardaki YK'nin ölçülmesine yönelik eğilimlerde önemli bir yer bulmuştur. Fitoussi ve Stiglitz Raporu (2009), OECD Daha İyi Yaşam Endeksi ve Küresel Platformu (2011) ve Avrupa Birliği GSMH ve Ötesi İnisyatifi (2013) gibi adımların atılmasıyla birlikte, uluslararası, ulusal ve ulus-altı düzeylerde nesnel ve öznel ölçütler ile bunları birleştiren endeksler geliştirilmiştir (Bache ve Scott, 2017; Davino vd., 2016).

İnsan/beşeri sermaye odaklı bu yeni yaklaşımlarda, yerelde yaşayan bireylerin YK'nin iyileştirilmesi sürdürülebilir kalkınmanın bir yöntemidir. Nitekim Dünya Bankası ve Avrupa Birliği, sürdürülebilirliğin üç dinamikler diyagramını operasyonel hale getirmek için 4-sermaye modelini (üretimsel, fiziksel, beşeri ve sosyal sermaye) geliştirmekle kalmamış, bunu YK'yle birleştirmiştir (Ekins vd., 2008). OECD ise, geleceğe dair kapasiteleri ölçmek üzere bu modeli daha öteye taşıyarak öznel YK ve mekânla ilişkilendirmiştir (OECD, 2014, 2015, 2016).

Sürdürülebilirlik ve Yaşam Kalitesi Ekseninde Kentleşme

Habitat-III ve Yeni Kentsel Gündem'e göre, sürdürülebilirlik çerçevesinde öznel ve nesnel YK'nin iyileştirilmesi için, insan yerleşmeleri ve kentsel alanlar ölçek ekonomileri ve rekabetin getirdiği dışsallıklardan faydalanılması açısından önem taşımaktadır. Bu faydalar arasında, sosyo-ekonomik avantajlar, kentsel alanlardaki sosyal ağlarla ilgili donatılar, sosyalleşme fırsatları ve kamusal mallara erişim, kentsel alanlardaki yeşil alanlar ve altyapılar ile temiz havaya yer verilmektedir. (Camagni vd., 1998). Ancak, sürdürülebilir YK açısından en uygun kent büyüklüğü ve kentler sisteminin nasıl olması gerektiğine dair farklı görüşler ve bulgular bulunmaktadır.

Günümüzde büyük kentlerin, yığılma/ölçek ekonomisi, işgücünde uzmanlaşma, üretkenlik, yaratıcılık ve yenilik ile küre üzerindeki rekabet potansiyelleri daha fazladır. Bu kentler aynı zamanda, fiziksel ve sosyal altyapı ve erişilebilirlik, yüksek ücretler, kültür ve beşeri sermaye alanlarında yüksek düzeyde yaşam standartlarına sahip olmaları nedeniyle daha fazla ekonomik faydaya sahiptir (OECD, 2007; Scott ve Storper, 2003). Okulicz-Kozaryn ve Valente'ye göre (2017), optimal kent büyüklüğü hakkında doğrudan bir söylem getirmeyen ancak ekonomik fayda kuramına dayanan yaşanabilirlik yaklaşımı açısından bakıldığında, daha fazla gelir düzeyi ve materyal tüketimin olduğu büyük kentlerde öznel yaşam kalitesinin yani memnuniyet ve mutluluğun daha fazla olduğu söylenebilir. Nitekim bu yaklaşım ile geliştirilen *the Economist Intelligence Unit's* (EIU) ve *Mercer Yaşam Kalitesi Araştırması* gibi uluslararası endeksler, büyük ve küresel kentlerin yaşanabilirlik performanslarını kentlerin rekabet edebilirliğini ölçmek için kullanmaktadır (Freeman vd., 2016).

Kentler sistemi açısından bakıldığında, günümüzde büyük kentlerin ortaya çıkmasının altında, 1950'lerdeki kalkınma sürecinin eşitsiz büyümeyle ilgili olduğunu tartışan kuramların yattığı görülmektedir. Bu kalkınma kuramları, pek çok ülkede büyüme kutupları politikalarının uygulanmasına neden olmuştur (Scott ve Storper, 2003). *Damla* (Hirschman, 1958) ve *yayıma* etkisi (Myrdal, 1957) ile büyüme kutupları (Perroux, 1950) gibi yakınsama kuramlarına dayanan bu politikalara göre, gelişmiş bölgelerdeki ekonomik yatırımlar zamanla komşu bölgelere doğru yayılarak bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltacaktır (Duyar, 1988; Karaalp ve Erdal, 2012). Bu açıdan bakıldığında, ölçek ekonomisi nedeniyle belirli yerlerde yığılma gösteren gelişmenin zamanla yayılması sonucunda diğer bölgelerdeki sosyo-ekonomik gelişme artarak YK'ni ve memnuniyeti olumlu etkileyecektir (Mulligan ve Carruthers, 2011).

Myrdal (1957) ve Hirschman'ın (1958) kümülatif nedensellik teorisi açısından değerlendirildiğinde, bölgesel kalkınmada yığılma ekonomileri ve uzmanlaşmanın neden olduğu ıraksama, sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerin diğer bölgeler üzerinde gelişmeyi durdurucu etkilerine işaret etmektedir (Duyar, 1988; Karaalp ve Erdal, 2012). Geri kalmış ve zengin bölgelerin YK arasında büyük farklılıklar olması ise, ayrışmalara ve eşitsizliklere yol açmaktadır (Çamur ve Gümüş, 2005).

Öte yandan, yatırımların yığıldığı büyük kentler, artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hızlı ve aşırı biçimde büyürken, çevrelerindeki doğal kaynaklara zarar vermekte, karbon ayak izinin artmasına ve küresel iklim değişimine neden olmaktadır. Kent içindeki yapıların eskimesi/yıpranması, hava ve gürültü kirliliği, altyapı, konut ve yeşil alanların yetersizliği, konut fiyatlarının ve hayatın pahalı olması, trafik sıkışıklığı, kent-içi seyahat sürelerinin artması ise, yaşam kalitesini azaltan diğer negatif dışsallıklardır. Bu kentlerde nüfus artışından

kaynaklanan enerji kaybı, sinir yıpranması ve stres gibi parayla ölçülemeyen sosyal maliyetler (Duyar, 1988), anonimleşme ve parçalanmış sosyal ilişkiler nedeniyle suç oranları ve anti-sosyal davranışlar artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kontrolsüz ve plansız gelişen şehirlerde bu tür çevresel ve toplumsal sorunlar daha fazladır (OECD, 2007; Weckroth, 2017). Bu sorunlar nedeniyle, büyük kentlerde yaşam memnuniyeti ve mutluluğun azalması beklenmektedir (Berry ve Okulicz-Kozaryn, 2009; Lenzi ve Perucca, 2016b).

Son yıllarda kent, bölge ve coğrafya alanındaki araştırmacıların kentleşme ve öznel YK arasındaki ilişkiyi, kent-kır ayrımı, kent büyüklüğü, nüfus yoğunluğu gibi değişkenlerle incelediği çalışmaların bulguları da bu doğrultudadır (Dolan vd., 2012; Dolan vd., 2006). Morrison'a göre (2011), ekonomik büyüme, yığılma ekonomisine ve materyal yaşam standardının büyük ve yoğun kentlerde artmasına neden olmakta; ancak, öznel yaşam memnuniyetini ve mutluluğu azaltmaktadır. Bu varsayımı destekleyen bulgularla giderek büyüyen akademik yazına göre, İngiltere, İrlanda, İskoçya, Kanada, Yeni Zelanda, Almanya ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerde büyük ve yoğun nüfusa sahip kentlerdeki öznel YK daha düşük düzeydedir (Ballas ve Tranmer, 2012; Brereton vd., 2008; Dunlop vd., 2016; Lu vd., 2015; Morrison, 2007, 2011; Morrison ve Weckroth, 2018; Okulicz-Kozaryn ve Valente, 2017).

Kentleşmenin yaşam memnuniyeti üzerindeki doğrudan etkileri yanı sıra yaşam memnuniyetinin bölgesel kent sisteminde yayılma etkileri bulunduğu yönünde devam eden tartışmalar da bulunmaktadır (Camagni ve Capello, 2015; Camagni vd., 2015). Lenzi ve Perucca'nın (2016a), Avrupa kentlerine ilişkin araştırmalarına göre, Batı Avrupa'daki büyük kentlerde hem ekonomik performans hem de yaşam memnuniyeti yüksektir. Yani, gelişmiş ülkelerin büyük kentlerinde iyi-olma-halinin tüm bileşenleri sağlanmaktadır. Buna karşın, dengesiz bir bölgesel büyüme ve hızlı kentleşme süreci geçiren Romanya gibi doğu Avrupa ülkelerinin büyük kentlerinde -negatif dışsallıkların fazla olması nedeniyle- yaşam memnuniyeti azalırken, daha az kentleşmiş bölgelerde memnuniyet artmaktadır. Benzer biçimde, yaşam memnuniyeti, Çin'in hızlı kentleşmiş kalabalık kentlerinde düşerken, küçük ve orta ölçekli kentlerinde yükselmektedir (Chen vd., 2015). Bir başka bulgu ise, ekonomik olarak daha az gelişmiş ülkelerin büyük kentlerindeki yaşam koşullarının diğer kentlere göre daha iyi olması nedeniyle, büyük kentlerde mutluluk düzeyinin artmasıdır (Berry ve Okulicz-Kozaryn, 2009; Easterlin vd., 2011; Shucksmith vd., 2009; Veenhoven, 1994; Veenhoven ve Ehrhardt, 1995).

Türkiye'de Kentleşme ve Yaşam Kalitesi

1980'lerden itibaren hızlı bir kalkınma süreci geçiren ülkemizde, 1990–2015 yılları arasında kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) %78 oranında büyümüştür. İnsani Gelişmişlik

Endeksi'nde (İGE) sahip olduğu değer ise %33 oranında artmıştır (BMGP, 2018). Bu oranlara göre, ekonomik büyümenin, topluma yeterince yansımadağı görülmektedir. Eraydın'a göre (1981), ekonomik kalkınma politikasının mekânsal boyutu irdelendiğinde, ülkemizde 1950'lerden bu yana büyüme odaklarıyla gerçekleştirilen ekonomik gelişme ve bunun sonucunda kırdan kente göçlerin getirdiği hızlı kentleşme nedeniyle, bölgesel ve kentsel düzeylerde pek çok sosyo-ekonomik ve mekânsal farklılaşma ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllardan itibaren ise, küçük ve orta ölçekli kentlerin sayısı ve nüfusu azalırken, büyük kentler sayısı ve nüfus olarak artmaktadır.

Türkiye'de, YK'nin iyileştirilmesi ve eşitsizliklerin sürdürülebilirlik ekseninde giderilmesi gereğine 8. V-Yıllık Kalkınma Planı'ndan (2001–2005) itibaren pek çok bölgesel ve kentsel politika belgesinde değinilmiştir. Bunlar arasında, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (1999), X. Kalkınma Planı "Yaşanabilir Mekânlar, Sürdürülebilir Çevre" başlığı (2013), Bayındırlık ve İskân Bakanlığı-Kentleşme Şurası ve Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi'nin (KENTGES) "Yerleşmelerin Mekân ve Yaşam Kalitesinin Arttırılması" başlığı (2010) ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı-Şehircilik Şurası-Şehircilikte Yeni Vizyon (2017) sayılabilir. Ayrıca, YK'ni iyileştirmek üzere yapılan çeşitli çalışmalar arasında illerin ve ilçelerin "Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi" (Dinçer, Özasan ve Kavasoglu 2003, TCKB, 2013), "Kentsel Göstergeler Kılavuzu" (2006), "Türkiye'de Yaşam Kalitesi Araştırması" (2008-2011), Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) "Yaşam Kalitesi Göstergeleri" çalışması (Tekeli et al. 2010), Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) "Yaşam Memnuniyeti Araştırması" (2013) ve "İllerde Yaşam Endeksi" (2016) bulunmaktadır.

Türkiye'deki YK'ne dair akademik yazın da giderek büyümektedir. Bölgesel düzeyde yapılan çalışmalar genellikle illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesini nesnel değişkenlerle incelemişlerdir. Ekonomik göstergelerle ilgilenen çalışmalar (Dağdemir ve Acaroglu, 2011; Güven, 2007) olduğu gibi kültür (Çakmak vd., 2005) gibi belirli konulardaki araştırmalar bölgeleri karşılaştırmışlardır. Daha geniş bir yelpazede sosyo-ekonomik göstergeleri kullanan çalışmalar ise, faktör analizi ile endeks geliştirmeye odaklanırken (Dinçer vd., 2003; Ozasan vd., 2006; Özdemir ve Altıparmak, 2005; TCKB, 2013), bazı araştırmacılar kümelenme (Arı ve Hüyüktepe, 2019), diskriminant (Rahime ve Keser, 2019), yakınsama (Eralp, 2017; Yamanoglu, 2008) ve mekânsal ilişki analizleriyle (Celebioglu ve Dall'erba, 2010; Çetin ve Sevüktekin, 2016; Sakarya ve İbişoglu, 2015) bölgesel farklılıkları ortaya koymuşlardır. Bu araştırmaların bulguları genel olarak ülkenin batısındaki illerin daha çok geliştiği ve doğu-güneydoğusunda kalan illerin gelişmekte olduğu veya az geliştiği yönündedir.

Ülkemizde son yıllarda öznel memnuniyet ve/veya mutluluk ile ilgili çalışmalara da rastlanmaktadır. Genelde TUİK

Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları verisinin kullanıldığı bu çalışmalar öznel YK'ni demografik özellikler (Akın ve Şentürk, 2012; Bülbül ve Giray, 2011; Dal ve Sevüktekin, 2018; Kahyaoglu, 2008; Kangal, 2013; Selim, 2008; Servet, 2017) ve sosyo-ekonomik gelişme (Aşıcı ve Eren, 2016; Dumludağ, 2013; Dumludağ vd., 2016; Eren ve Aşıcı, 2018) açısından incelemişlerdir. Mekânsal açıdan coğrafi farklılaşmalara odaklanan araştırmalar ise, kent-kır (Atay, 2012; Çevik ve Taşar, 2016; Gürsakal ve Öngen, 2008) ve il düzeyinde karşılaştırmalarla ilgilenmişlerdir (Akgiş, 2015; Aşıcı vd., 2017; Aydın ve Ertürk, 2017; Beşel, 2015; Eren ve Aşıcı, 2017; Güneş vd., 2018).

Bu araştırmalar, yaşam memnuniyetinin ve/veya mutluluğun farklı yaşam alanlarında bölgesel düzeyde mutluluk haritası ile sunulması ve sosyo-ekonomik değişkenlerle kıyaslanması (Aşıcı vd., 2017; Aydın ve Ertürk, 2017), değişkenlerin en düşük ve en yüksek değerlerine sahip illerin sunulduğu tablolarda kıyaslanması (Beşel, 2015), korelasyon analizleri ve bulgularının haritalarla görselleştirilmesi (Akgiş, 2015; Güneş vd., 2018), çeşitli regresyon analizleri (Aşıcı ve Eren, 2016; Aşıcı vd., 2017; Bozkuş vd., 2006; Çevik ve Taşar, 2016; Eren ve Aşıcı, 2017), temel bileşen analiziyle öznel yaşam kalitesi endeksi elde edilmesi ve haritalandırılması (Karakas ve Akgiş, 2017) ve mutluluğun mekânsal regresyon analizi (Öndes, 2019) gibi farklı yöntemler kullanmışlardır.

Bunlar arasında nesnel ve öznel yaşam kalitesine ilişkin değişkenlerin bir arada kullanıldığı ve ayırt edilebildiği analizlere rastlanmazken, bu çaba TUİK'in İllerde Yaşam Endeksi verilerinin kullanıldığı bir başka araştırma eğiliminde görülmektedir. TUİK Yaşam Endeksi, her bir yaşam alanında öznel ve nesnel veriyi birleştirerek endeksler sunmaktadır. Yapılan çalışmalar, bu endekslere göre temel bileşen, kümelenme (Bulut, 2019; Özarı ve Eren, 2018; Uysal vd., 2017), diskriminant analizi (Uysal vd., 2017) yapılması ve gelişmişlik düzeyiyle mutluluğun dağılımının incelenmesi (Önemli ve Aydiner-Avsar, 2016) şeklinde değişmektedir.

Bu bağlamda, ülkemizde YK'ni nesnel ve öznel boyutlarıyla ele alarak bölgesel ve kentsel benzerlikleri ve farklılaşmaları ortaya koyan, yaşanan kentleşme ve bölgesel gelişme deneyimlerinin sonuçlarını kentlerin nüfus büyüklüğü ve kentler sistemi açısından değerlendiren ve bu şekilde mekânsal politikalara yol gösteren çalışmalara gereksinim bulunduğu görülmüştür. Bu eksikliği gidermek üzere, bu makale Türkiye kentlerinin farklı yaşam alanlarındaki nesnel ve öznel yaşam kalitesi değişkenleri yanı sıra nüfus büyüklüğü ve ekonomik gelişmişlik açısından benzerlik ve farklılıklarını araştırmayı ve bunları coğrafi/mekânsal dağılımlar açısından incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma bulgularının Türkiye'de sürdürülebilir bölgesel gelişme çerçevesinde yaşam kalitesi açısından politika geliştirilmesine katkı sağlaması planlanmıştır.

Yerli ve yabancı yazındaki tartışma ve bulgulara göre, çalışmanın analizlerine geçmeden önce Türkiye kentlerindeki YK için oluşturulan hipotezler şunlardır:

- 1) Büyük kentlerde ekonomik gelişme ve nesnel yaşam kalitesi daha yüksek olmasına rağmen, hızlı kentleşmenin getirdiği kusurların fazlalığı nedeniyle yaşam memnuniyeti daha düşüktür.
- 2) Büyük kentlerdeki ekonomik gelişmişlik ve yüksek yaşam standartları çevrelerindeki diğer kentlere yayılmakta ve gelişmelerini olumlu etkilemektedir.
- 3) Orta-küçük ölçekli kentlerde, negatif dışsallıkların az olması nedeniyle öznel YK daha yüksektir.

Bu bölümde, YK kavramının içeriği ve ölçülmesine ilişkin nesnel ve öznel ölçütler yanı sıra kavramın sosyo-ekonomik gelişme, sürdürülebilir bölgesel gelişme ve kentleşmeyle ilgisine dair politika ve akademik yazına yer verilmiştir. Bu çerçevede, YK'nin öznel ve nesnel değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler, ekonomi ve kentleşme açısından incelenmiş ve çalışmanın hipotezleri oluşturulmuştur. Özetlenen yaklaşımlar, bir sonraki bölümde Türkiye kentlerinde yaşam kalitesine dair analizlerde kullanılmıştır.

Kullanılan Veri ve Yöntem

Türkiye düzey 3 bölgelerindeki kentsel alanların nesnel yaşam kalitesi (N-YK) ve öznel yaşam kalitesi (Ö-YK) açısından benzerlikleri ve farklılıklarının gösterilmesi amaçlanan çalışmanın veri seti bu amaca yönelik olarak hazırlanmıştır.

Veri Setinin Oluşturulması

Çalışmada kullanılan nesnel değişkenlerin çoğu 2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi'nde (İYE) kullanılan değişkenlerden oluşmaktadır. Bunlardan farklı olarak, TÜİK Sağlık İstatistikleri (2017) ve TÜİK (2013b) Adrese Dayalı Nüfus Sayımı'ndan (ADNS) elde edilen Düzey 3 bölgelerinin kent nüfusu ile aynı düzeyde iller için yayınlanan kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) (ABD\$) (TÜİK, 2013c) verisi kullanılmıştır. Anlamli üst kategoriler altında birleştirilmek üzere, bazı negatif değer taşıyan değişkenler (bebek ölüm oranı, işsizlik oranı, temel ihtiyaçlarını karşılayamayanların oranı gibi) tartışmayı kolaylaştırmak için ters çevrilmiştir.¹ Farklı ölçüm biçimlerine sahip nesnel değişkenleri bir araya getirmek amacıyla, değişkenler standardize edildikten sonra -güvenilirlik testlerinde anlamlı değerler elde edilmesine göre- bileşik (yapay) değişkenler oluşturulmuştur (Tablo 1).

Öznel yaşam kalitesini ölçmeyi sağlayan değişkenler, ülkemizde il bazındaki tek araştırma verisi olan ve 2013 yılında TÜİK (2013a) tarafından yüz yüze görüşmelerle 81 ilde gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyeti Araştırması'ndan (YMA) elde edilmiştir. TÜİK-Yaşam memnuniyeti 2003 yılından itibaren Türkiye

İstatistik Kurumu (TÜİK) Hanehalkı Bütçe Anketi içerisinde kullanılan bir değişken olmasına rağmen, bu araştırmalarda Türkiye genelinde kent-kır sınıflaması dışında bir mekânsal ayırım kullanılmamıştır. TÜİK tarafından her yıl açıklanan İllerde Yaşam Endeksi (İYE) ise, bir dizi güncel nesnel yaşam kalitesi göstergesini, 2013 YMA sonuçlarıyla birlikte sunmaktadır. Bu nedenle, çalışmada öznel yaşam kalitesini değerlendirmek için TÜİK-YMA (2013a) fert verisi (N=1962039) kullanılmıştır.

Bu veri kapsamında farklı yaşam boyutlarında (iş, sağlık, konut, gelir, vb.) memnuniyet ve mutluluk düzeylerini sunan toplam 18 öznel yaşam kalitesi değişkeni, birbiriyle ilgili olanların -güvenilirlik testleri yapıldıktan sonra- ortalamaları alınarak yapay değişkenler elde edilmesi yoluyla -fert veri tabanında- birleştirilerek 12 değişkene indirgenmiştir. Sonraki analizlerde, nesnel yaşam kalitesi değişkenleriyle birlikte değerlendirilmek üzere, elde edilen öznel yaşam kalitesi değişkenlerinin "kentsel" düzeydeki ortalamaları alınmıştır (Tablo 2).

Kullanılan Analizler

Ö-YK ve N-YK değişkenlerinin sayısının azaltılması ve birbiriyle ilişkili olanların yer aldığı bileşenlerin elde edilmesi amacıyla öncelikle varimax döndürme yönteminin uygulandığı Temel Bileşen Analizi (TBA) kullanılmıştır. Bazı değişkenlerin analizden çıkarıldığı bu aşamadan sonra, normallik varsayımının karşılanması ve örnek sayısının fazla olmaması nedeniyle K-Ortalamalar Kümelenme (K-OK) yöntemi kullanılmıştır. Bu analizler SPSS programıyla gerçekleştirildikten sonra, kentlerin ortalama değerleri Arc-GIS programıyla harita üzerinde görselleştirilmiştir (Şekil 1).

Analiz Bulguları

TBA'ne göre, kullanılan verinin bileşenleri açıklama oranı oldukça yüksek bulunmuştur (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy=0,801; KMO ve Barlett Chi-square (231)=1768,654, p=0,000). Öz değeri 1'den yüksek olan 5 bileşen ile özdeğeri 1'in altında olan 22 bileşen elde edilmiştir. İlk beş bileşende ve döndürülmüş matris üzerindeki bileşenlerde yer alan değişken yükleri Tablo 3'te gösterilmiştir. İlk beş bileşenin, kentsel yaşam kalitesi olarak kabul edilen varyansı açıklama yüzdesi toplam %77,749'dur. Varyansın %33,01'ini açıklayan ve özdeğeri 7,262 olan birinci bileşen üzerindeki değişken etkileri incelendiğinde, bileşenin ekonomik açıdan güçlü olan büyük şehirler ile sağlık, eğitim, konut-kalitesi ve çevreye ilişkin nesnel yaşam kalitesi göstergelerinin yüksek olduğu bir kentleşmeyi işaret ettiği görülmektedir. Bu nedenle, ilk bileşen "Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme" (YSYK) olarak adlandırılmıştır.

Varyansın %23,602'sini açıklayan özdeğeri 5,193 olan ikinci bileşen üzerinde öznel yaşam kalitesine ilişkin değişkenlerin

¹ YMA veri tabanında yaşam memnuniyeti Likert ölçeği yardımıyla "(1) çok memnun değilim"den "(5) hiç memnun değilim"e göre sıralanırken, çalışmada anlamlı sonuçlar elde etmek üzere değişkenlerin ölçeği (1) hiç memnun değilim"den (5) çok memnunum"a göre değiştirilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan kent düzeyinde nesnel değişkenler

N-Konut-Kalite	Konut kalitesi [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.877</i>)]: - Kişi başına düşen oda sayısı - Konut içinde tuvalet varlığı (%) - Konut kalitesinde sorunu olmayanların oranı ¹ (%)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Sağlık	Sağlık [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.778</i>)]: - Bebek yaşam oranı ² (%) - Beklenen yaşam süresi (yıl)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
	- Hekim sayısı - Hastane sayısı - Yatak sayısı	2017 TÜİK Sağlık İstatistikleri
N-İş	İş kalitesi [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.884</i>)]: - İstihdam oranı (%) - İşi olma oranı ³ (%)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Birey-Ekonomik-Düzye	Bireysel ekonomik düzey [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.749</i>)]: - Temel ihtiyaçları karşılama oranı ⁴ (%) - Ortalama günlük Kazanç (TL) - Orta ve üst gelir grubundaki hane oranı (%)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Eğitim	Eğitim [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.784</i>)]: - Okul öncesi eğitimde (3–5 yaş) net okullaşma oranı - TEOG sistemi yerleştirmeye esas puan ortalaması - YGS puan ortalaması - Fakülte veya yüksekokul mezunlarının oranı (%)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Katılım	Sivil katılım - Sendika/dernek faaliyetleri ile ilgili olanların oranı (%)	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Altyapı-Erişim	Altyapı hizmetlerine erişim [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.813</i>)]: - İnternet abone sayısı (yüz kişide) - Kanalizasyon ve şebeke suyuna erişim oranı - Atık hizmeti verilen nüfusun oranı	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Sosyal-Yaşam	Sosyal yaşam [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha=0.856</i>)]: - Sinema ve tiyatro seyirci sayısı (yüz kişide) - Bin kişi başına düşen alışveriş merkezi alanı	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Çevre	Çevre - Km ² 'ye düşen orman alanı	2015 TÜİK İllerde Yaşam Endeksi
N-Kent nüfusu	Kentin nüfus büyüklüğü - İl bazında adrese dayalı nüfus sayımına göre şehir nüfusları	2013 TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Sayımı
N-GSMH (ABD\$/kişi)	Kentin ekonomik düzeyi - Kişi başına düşen gayri safi milli hasıla (Amerikan Doları)	2013 TÜİK Ulusal Hesaplar

1: Konut kalitesinde sorun yaşayanlar oranı ters çevrilmiştir; 2: Bebek ölüm oranı tersine çevrilmiştir; 3: işsizlik (%) oranları ters çevrilmiştir; 4: temel ihtiyaçlarını karşılamadığını beyan edenlerin oranı (%) tersine çevrilmiştir.

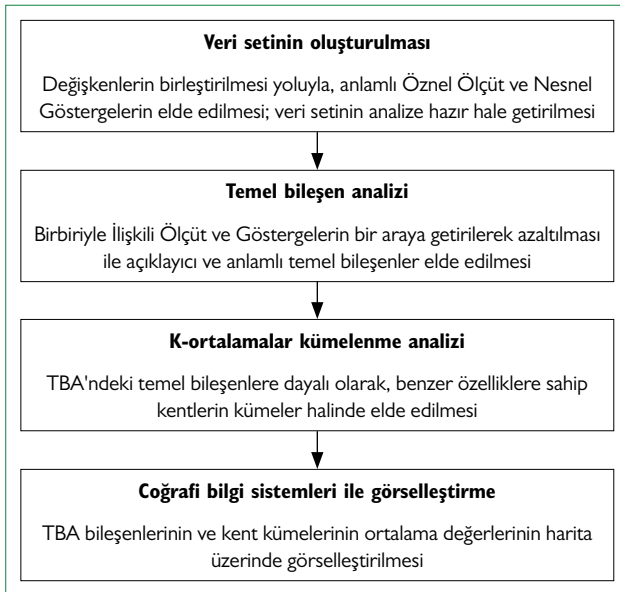
yüksek değerde yer alması nedeniyle, bu bileşen “*Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme*” (MSGK) olarak isimlendirilmiştir. Özdeğeri 2,046 olan ve varyansın %9,299’unu açıklayan üçüncü bileşen, ilgili değişkenler nedeniyle, “*Çalışma Şartları Yüksek Kentleşme*” (ÇŞYK) olarak değerlendirilmiştir. “*Sos-*

yal Bağları Güçlü Kentleşme” (SBGK) olarak isimlendirilen dördüncü bileşenin özdeğeri 1,426 iken, varyansın %6,480’ini açıklamaktadır. Özdeğeri 1,178 iken varyansın %5,356’sını açıklayan beşinci bileşene ise “*Sivil Katılımı Yüksek Kentleşme*” (SKYK) ismi verilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada kullanılan öznel yaşam memnuniyeti değişkenleri**Öznel Yaşam Memnuniyeti****Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) – İl Bazında Yaşam Memnuniyeti Araştırması (2013)**

Ö-Mutluluk	Mutluluk
Ö-Umut	Geleceğe dair umut
Ö-Sağlık	Kendi sağlığından memnuniyet
Ö-İş	Kendi işinden memnuniyet
Ö-Eğitim	Kendi eğitiminden memnuniyet
Ö-Kent-Sey	Kent içi trafik-seyahat süresinden memnuniyet
Ö-Evlilik	Evliliğinden memnuniyet
Ö-S-İlişki	Sosyal ilişkilerden memnuniyet [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha</i> =0.785)]: (1) Akraba ilişkilerinden memnuniyet (2) Arkadaş ilişkilerinden memnuniyet (3) Komşuluk ilişkilerinden memnuniyet
Ö-Gelir	Gelir düzeyinden memnuniyet [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha</i> =0.874)]: (1) Bireysel gelirinden memnuniyet (2) Hanehalkı gelirinden memnuniyet
Ö-Boş-zaman	Boş vakit faaliyetlerinden memnuniyet [ortalama değer(<i>Cronbach's alpha</i> =0.747)]: (1) Sosyal yaşamdan memnuniyet (2) Boş zaman faaliyetlerinden memnuniyet
Ö-Güvenlik	Güvenlik duygusu [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha</i> =0.663)]: (1) Oturulan konutta güvenlik duygusu (2) Mahallete güvenlik duygusu
Ö-Kon-Mah	Konut ve mahalleden memnuniyet [ortalama değer (<i>Cronbach's alpha</i> =0.600)]: (1) Oturulan konuttan memnuniyet (2) Mahalleden memnuniyet

5'li Likert Ölçeği: (1) Çok Memnun'dan (5) Hiç Memnun Değilim'e doğru.

Şekil 1. Çalışmada kullanılan yöntem ve analizler.

Kümelenme analizi, TBA'nde elde edilen varyansı en fazla açıklayan ilk iki bileşen (YSYK ve MSGK) kullanılarak K-Ortalama Kümeler (K-OK) analiziyle gerçekleştirilmiş ve 5 iterasyon sonucunda 4 küme elde edilmiştir. K-OK analizine göre, Küme-1'de 16, Küme-2'de 21, Küme-3'de 29 ve Küme-4'de 15 kent sınıflandırılmıştır. Küme-1'in ağırlık merkezi YSYK üzerinde ortalamaya biraz altında ve negatif iken, MSGK üzerinde en düşük değerdedir. Küme-2'nin ağırlık merkezi YSYK üzerinde en yüksek değeri alırken, MSGK üzerinde ortalamaya yakın ve negatif değerdedir. Küme-3'ün ağırlık merkezi YSYK üzerinde ortalamaya yakın ve biraz altında iken, MSGK üzerinde en yüksek değerdedir. Küme-4'ün ağırlık merkezi ise, YSYK üzerinde en düşük değeri alırken, MSGK üzerinde ortalamanın biraz altındadır (Tablo 4, Şekil 2). Kümelerin bileşenler üzerindeki bu dağılımlarına dayanarak kent kümeleri aşağıdaki gibi adlandırılmıştır:

- 1) Küme-1: "Yaşam Standartları Orta – (En) Mutsuz Kentler"
- 2) Küme-2: "Yaşam Standartları Yüksek – (Biraz) Mutlu Kentler"
- 3) Küme-3: "Yaşam Standartları Orta – (En) Mutlu Kentler"

Tablo 3. TBA Döndürülmüş Bileşen Matrisi'ne göre değişkenlerin bileşenlere dağılımı

Değişkenler	TBA bileşenleri				
	Yaşam standartları yüksek kentleşme (1)	Mutlu, sağlıklı ve güvenli kentleşme (2)	Çalışma şartları yüksek kentleşme (3)	Sosyal bağları güçlü kentleşme (4)	Sivil katılımı yüksek kentleşme (5)
N-Altyapı-Erişim	0,910	-0,157	-0,016	-0,150	-0,164
N-Sosyal-Yaşam	0,899	-0,098	-0,027	0,087	-0,120
N-GSMH (ABD\$)	0,824	0,105	0,311	-0,024	0,183
N-Birey-Ekonomik-Düzey	0,770	0,228	0,160	0,151	0,330
N-Sağlık	0,761	-0,053	0,074	-0,218	0,033
N-Eğitim	0,689	0,139	0,359	-0,170	0,236
N-Konut-Kalite	0,662	0,494	0,132	0,035	0,321
N-Kent-Nüfusu	0,652	-0,329	-0,307	-0,129	-0,434
Ö-Eğitim	-0,642	0,124	-0,273	0,258	-0,416
N-Çevre	0,493	0,120	0,221	-0,048	0,291
Ö-Gelir-M	-0,025	0,860	0,171	0,060	0,030
Ö- Boş-zaman	0,150	0,859	0,168	-0,192	-0,071
Ö-Mutluluk	-0,057	0,857	-0,090	0,179	0,072
Ö-Umut	-0,211	0,773	-0,110	0,346	0,076
Ö-Güvenlik	-0,028	0,690	0,402	-0,178	0,288
Ö-Sağlık	0,422	0,677	0,200	0,402	0,034
Ö-Kent-Sey	0,401	0,021	0,837	0,261	0,030
Ö-İş	0,451	-0,018	0,808	0,265	0,004
N-İş	-0,084	0,309	0,728	-0,018	0,009
Ö-Evlilik	-0,083	0,041	0,255	0,908	0,080
Ö-S-İlişki	-0,473	0,337	0,035	0,652	0,016
N-Katılım	0,159	0,079	-0,048	0,094	0,815

Tablo 4. Kent kümelerinin temel bileşenlerdeki küme ağırlık merkezleri

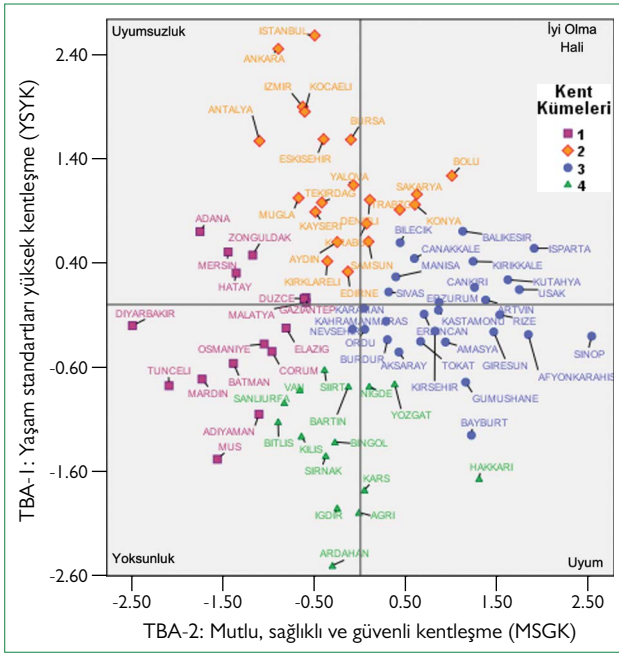
	Yaşam standartları orta – (en) mutsuz kentler (1)	Yaşam standartları yüksek – (biraz) mutlu kentler (2)	Yaşam standartları orta – (en) mutlu kentler (3)	Yaşam standartları en düşük – (biraz) mutsuz kentler (4)
TBA-1:				
Yaşam standartları yüksek kentleşme (YSYK)	-0,232	1,210	-0,063	-1,325
TBA-2:				
Mutlu, sağlıklı ve güvenli kentleşme (MSGK)	-1,297	-0,179	0,948	-0,199

4) Küme-4: “Yaşam Standartları En Düşük – (Biraz) Mutsuz Kentler”

Yaşam kalitesi yazınında, nesnel ve öznel yaşam kalitesinin ikisinin birden olumlu olması “iyi-olma-hali”, ilkinin olumlu ikincisinin olumsuz/az olması “uyumsuzluk”, ilkinin olumsuz/az ikincisinin olumlu olması “uyum”, ikisinin de olumsuz ol-

ması “yoksunluk” olarak değerlendirilmektedir (Noll, 2002). Analizler sonucunda elde edilen kent kümelerindeki kentlerin YSYK ve MSGK bileşenleri için grafiksel dağılımları bu sınıflandırmaya göre dört ayrı bölgede incelenmiştir (Şekil 2).

Kent kümelerinin tüm TBA bileşenlerindeki ortalama değerleri Şekil 3'te sunulmuştur. Küme-2 kentleri YSYK bi-

Şekil 2. Kent kümelerinin yaşam kalitesi bileşenlerine dağılımı.

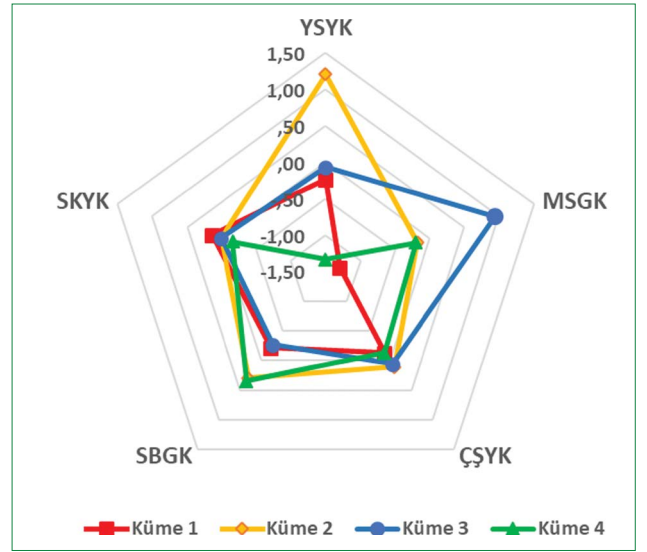
leşeninde, Küme-3 kentleri ise MSGK bileşeninde diğer kümelerden yüksek değerler almıştır. SBGK bileşeninde Küme-2 ve Küme-4 kentleri, daha yüksek değere sahiptir. SKYK ve ÇŞYK bileşenindeki tüm küme değerleri birbirine yakındır (Şekil 3).

Kümelerin nesnel ve öznel yaşam kalitesi değişkenlerindeki ortalama değerleri Şekil 4'te gösterilmiştir. Küme-2 nesnel göstergelerde genel olarak yüksek değerler alırken, sosyal ilişki ve eğitimden memnuniyet ile umut değerleri düşüktür. Küme-1 ve Küme-3 nesnel göstergelerde ortalama düzeyde değerler almışlardır. Kişi başına düşen GSMH en düşük Küme-4'deyken, bu küme kent nüfusu açısından Küme-3'e benzemektedir. Bireysel gelir düzeyi, mutluluk, umut, güvenlik, boş zaman faaliyetleri, gelir ve sosyal ilişki memnuniyeti en yüksek Küme-3'dedir. Küme-4 sosyal yaşam ve bireysel gelir düzeyi dışındaki tüm nesnel göstergelerde en düşük değerleri alırken, mutluluk, umut, iş memnuniyetinde Küme-3'e yaklaşmıştır. Eğitim nesnel kalitesi düşük olmasına rağmen eğitimden memnuniyet en yüksek Küme-4'dedir. Kümelerdeki kentlerin coğrafi dağılımları, Şekil 5'te gösterilmiştir.

Değerlendirme

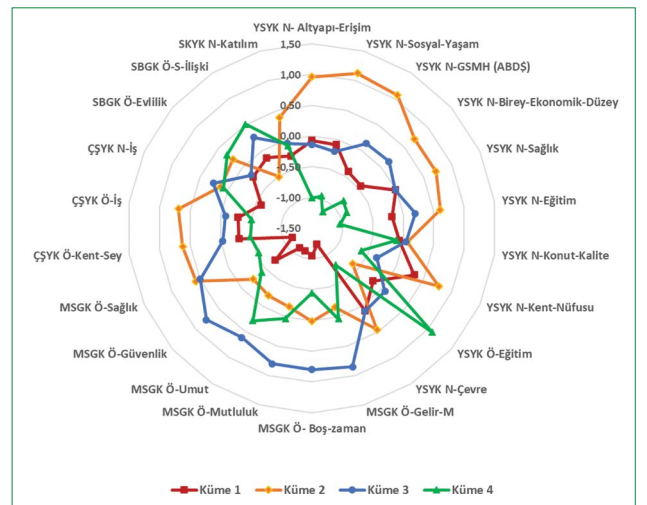
Bu bölümde, Türkiye'deki kentlerin yaşam kalitesini açıklamak üzere yapılan analizlerden elde edilen yaşam kalitesi bileşenleri, kent kümeleri ve göstergelerinden elde edilen istatistik bulgular mekansal/coğrafi dağılımlarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme (YSYK) bileşenindeki göstergeler (Tablo 3), Türkiye'deki kentlerin yaşam kalitesini

Şekil 3. Kümelerin sınıflandırılmış TBA bileşen katsayılarının ortalama değerleri.

YSYK: Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme; MSGK: Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme; ÇŞYK: Çalışma Şartları Yüksek Kentleşme; SBGK: Sosyal Bağları Güçlü Kentleşme; SKYK: Sivil Katılım Yüksek Kentleşme.

Şekil 4. Kümelerin sınıflandırılmış bileşen katsayılarının yaşam kalitesi değişkenlerine dağılımları.

YSYK: Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme; MSGK: Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme; ÇŞYK: Çalışma Şartları Yüksek Kentleşme; SBGK: Sosyal Bağları Güçlü Kentleşme; SKYK: Sivil Katılım Yüksek Kentleşme.

en fazla ayırıcı özellikleri ve deneyimlenen kentleşme biçimindeki farklılaşmayı göstermektedir. YSYK'de en çok farklılığa neden olan *altyapı-erişimi*, *sosyal yaşam biçimi*, *kişi başına düşen GSMH (ABD\$)* ve *bireysel ekonomik düzey* göstergeleridir. Buna göre, yaşam kalitesi öncelikli olarak, fiziki ve beşeri sermayeye yönelik yatırımlarla ayırt edilirken, beşeri sermayenin yüksek olduğu şehirler ekonomik açıdan daha gelişmiştir. Bireysel ekonomik düzey değişkeni, kentlerin ekonomik gelişmişliği yanı sıra refahın toplumsal dağılımının farklılık yarattığını göstermektedir. Bunları izleyen *eğitim* ve *sağlığa* ilişkin nesnel göstergeler,

Şekil 5. Kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

beşeri sermayenin yükseltilmesine yönelik diğer sosyal altyapı yatırımlarının varlığına işaret etmektedir.

YSYK bileşeni üzerinde negatif değerdeki öznel eğitim memnuniyeti göstergesine göre, eğitim düzeyleri ve eğitim altyapı imkânları daha yüksek kentlerde yaşayanlar kendi eğitimlerini yetersiz görmektedir. Bunun nedeni, düşük eğitim düzeyine sahip kişilerin bu kentlere sonradan gelmeleri, eğitimle ilgili imkanların sonradan gelişmesi nedeniyle büyük bir kesimin bundan faydalanamaması, gelişen bilgi teknolojileri karşısında değişmekte olan ekonomik yapı içinde kendini yetersiz hisseden bir beşeri sermayenin varlığı ve/veya nitelikli işgücünün içinde bulunduğu rekabetin fazla olduğu iş ortamı olabilir. YSYK bileşeninde kent nüfusu göstergesinin yüksek değer alması, genelde büyükşehirlerde bu özelliklerin görüldüğünü, yani ekonomik gelişme, altyapı erişimi gibi fiziksel sermaye ile sosyal ve beşeri sermayenin de büyük şehirlerde daha fazla olduğunu anlatmaktadır. Ayrıca, bu özellikleri taşıyan şehirler konut kalitesi yüksek yaşam çevreleriyle ayırt edilmekte, çevreye ilişkin nesnel göstergenin YSYK'de yer alması ise, orman alanlarının (doğal sermayenin) bu şehirlerde daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Öznel yaşam kalitesine ilişkin değişkenlerin çoğunun sınıflandığı *Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme* (MSGK) bileşenine göre (Tablo 3), insanların boş vakitlerini geçirmelerine yönelik faaliyetlerin fazla olduğu ve bunlardan memnuniyetin mutluluğu getirdiği kentler diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu kentlerde yaşayan kişilerin gelirlerinden ve yaşadıkları çevreden (konut-mahalleden ve güvenlik) daha memnun oldukları görülmektedir. Tüm bunlar ise, bu kentleşme biçimine sahip kentlerdeki kişilerin sağlıklarından daha memnun olmalarını ve geleceğe dair umutlarının daha yüksek olmasını sağlamaktadır.

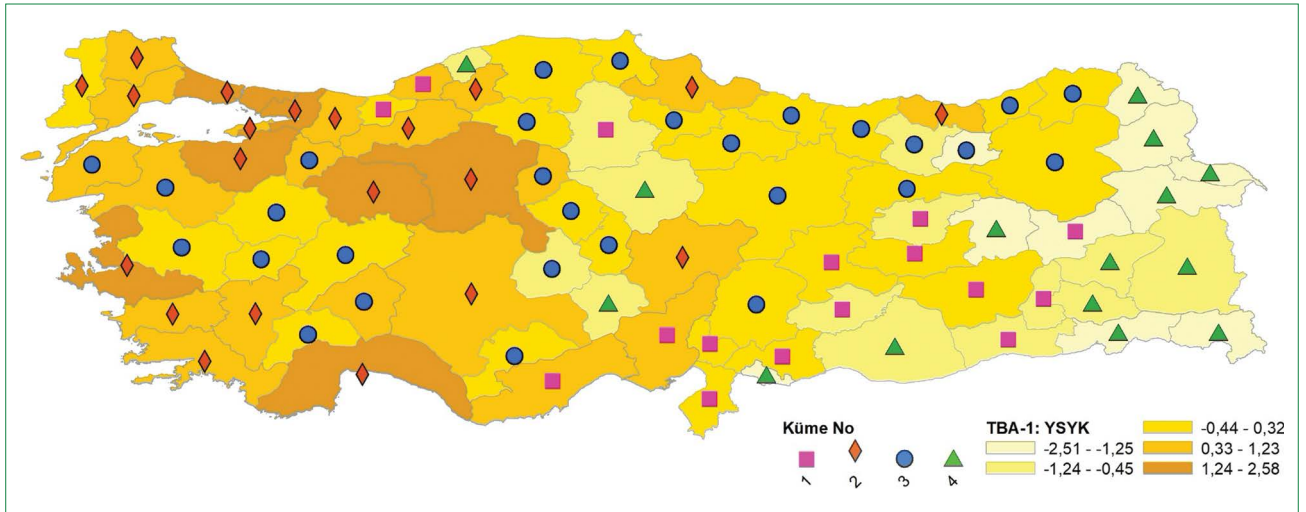
Çalışma Şartları Yüksek Kentleşme (ÇŞYK) bileşeni, istihdam oranı ve iş bulma oranı ile ölçülen nesnel iş standartlarının

yanı sıra çalışılan işten ve kent içi seyahat süresinden memnuniyetin yüksek olduğu bir kentleşme biçiminin ayırt edici olduğuna işaret etmektedir (Tablo 3). *Sosyal Bağları Güçlü Kentleşme* (SBGK) arkadaş, akraba ve komşuluk ilişkilerinden memnuniyet değişkenlerinin yer aldığı sosyal ilişkilerden memnuniyet ölçütü ile evlilikten memnuniyetin yüksek olduğu kentleşme biçimidir (Tablo 3). *Sivil Katılımı Yüksek Kentleşme* (SKYK) bileşeni ise, sendika/dernek faaliyetlerinin yüksek olduğu kentleşme biçimine işaret etmektedir.

YSYK'nin yüksek olduğu kentler genelde ülkenin batısında ve iç kısımlarında yer almaktadır (Şekil 6). MSGK ise, YSYK'nin düşük olduğu kentlerde daha yüksek olmakla birlikte, bu kentler İç-Ege, orta ve doğu Karadeniz ile İç-Anadolu bölgelerinde dağılmaktadır (Şekil 7). YSYK ve MSGK bileşenlerine göre elde edilen kent kümeleri izleyen bölümlerde ayrıca değerlendirilmiştir.

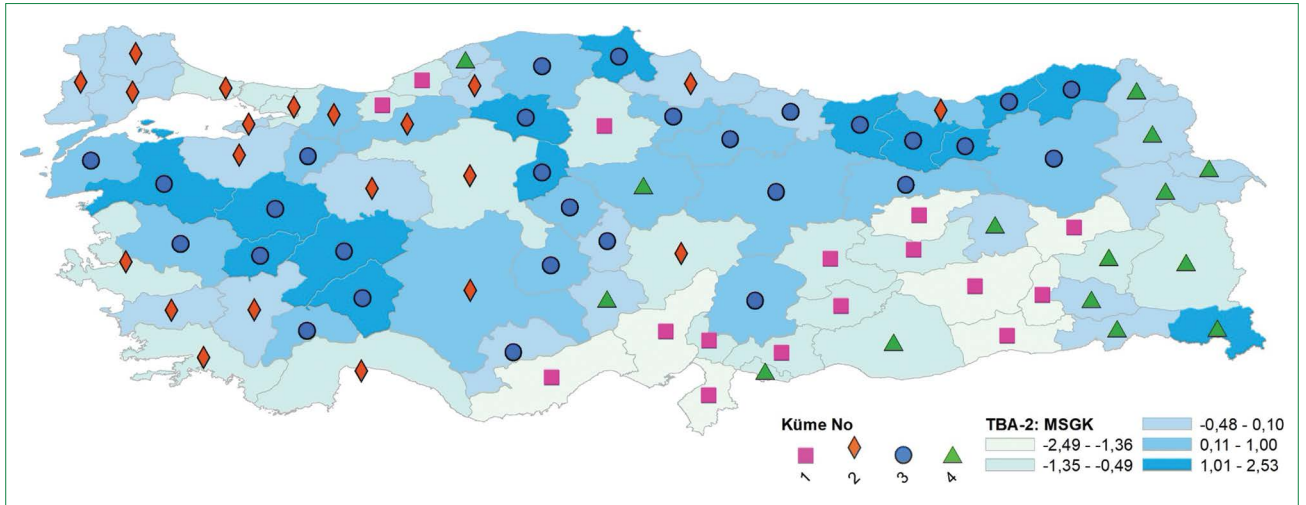
TBA analizi sonucu elde edilen diğer bileşenler Kent kümeleriyle ilişkili bir dağılım göstermemektedir. Coğrafi dağılım açısından, ÇŞYK bileşen değerinin Ankara'da düşük seviyede, İstanbul-İzmir'de orta seviyede, Antalya-Mersin'de yüksek seviyede, olduğu görülmektedir. Buna karşın, Ege'de Muğla-Isparta-Burdur, Marmara'da Tekirdağ-Edirne-Kırklareli, Karadeniz'de Zonguldak-Düzce-Karabük, Sinop ve çevresi ile Artvin-Kars-Iğdır, Doğu Anadolu'da Tunceli ve çevresinde ÇŞYK bileşen değerleri yüksektir. Genel olarak ÇŞYK'nin orta-küçük ölçekli kentlerde daha fazla olduğu söylenebilir (Şekil 8).

SBGK'nın genellikle İstanbul ve çevresi, Orta Karadeniz ve Doğu Anadolu'da yüksek olduğu görülmektedir (Şekil 9). *Sivil Katılımı Yüksek Kentleşme* (SKYK) bileşenine göre, katılım düzeylerinin batı, orta ve güney-doğu ve doğu Anadolu'da düşük olmasına karşın, batı ve doğu Karadeniz'de yüksek, iç-doğu Anadolu'da orta düzeyde olduğu bulunmuştur. En

Şekil 6. YSYK'ya göre kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

YSYK: Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme.

Şekil 7. MSGK'ya göre kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

MSGK: Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme.

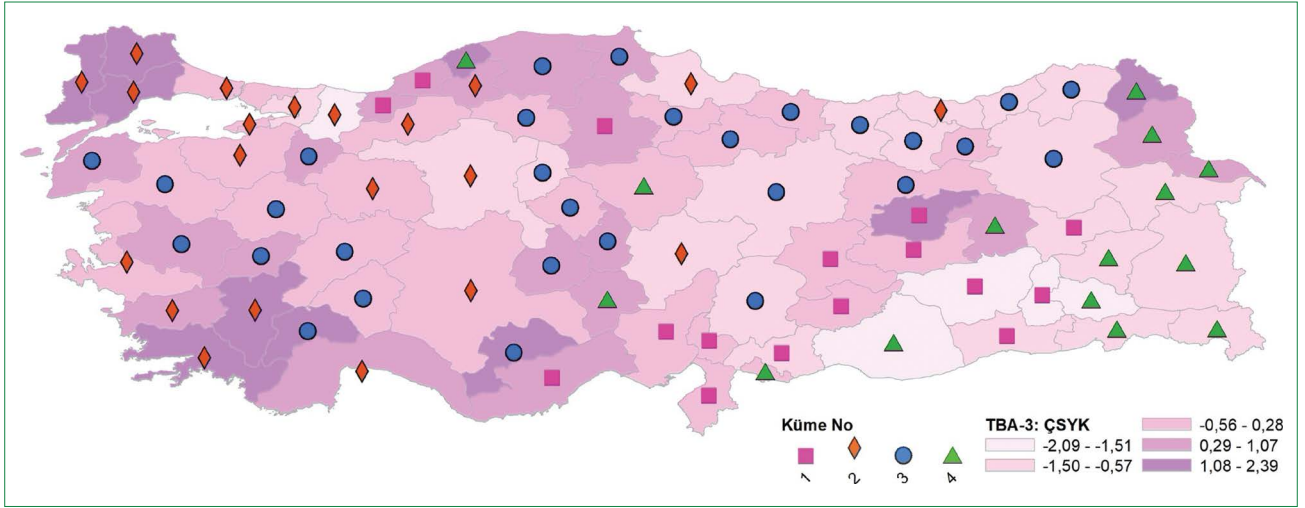
yüksek katılım değerleri, Sakarya ve etrafındaki Kocaeli-Bilecik-Düzce-Zonguldak-Bartın-Karabük-Çankırı'da, Artvin ve etrafındaki Rize-Bayburt-Gümüşhane-Kars'da, Tunceli-Bingöl'de, Sinop ve Adıyaman'dır (Şekil 10).

Küme-1: "Yaşam Standartları Orta – (En) Mutsuz Kentler"

Küme-1 kentlerinin YSYK bileşenine ait altyapı-erişim, sosyal yaşam ve sağlık gibi nesnel gösterge değerleri orta düzeydedir. Ekonomik açıdan kişi başına düşen GSMH ve bireysel ekonomik düzey, eğitim, iş-istihdam ve katılım açısından nesnel kalite göstergelerinde ülke ortalamasından düşük değerler almıştır. Sağlık kalitesi ülke ortalamasına yakın, Küme-3 kentleriyle benzerdir. Bu kentler, eğitim, gelir, sağlık, güvenlik ve

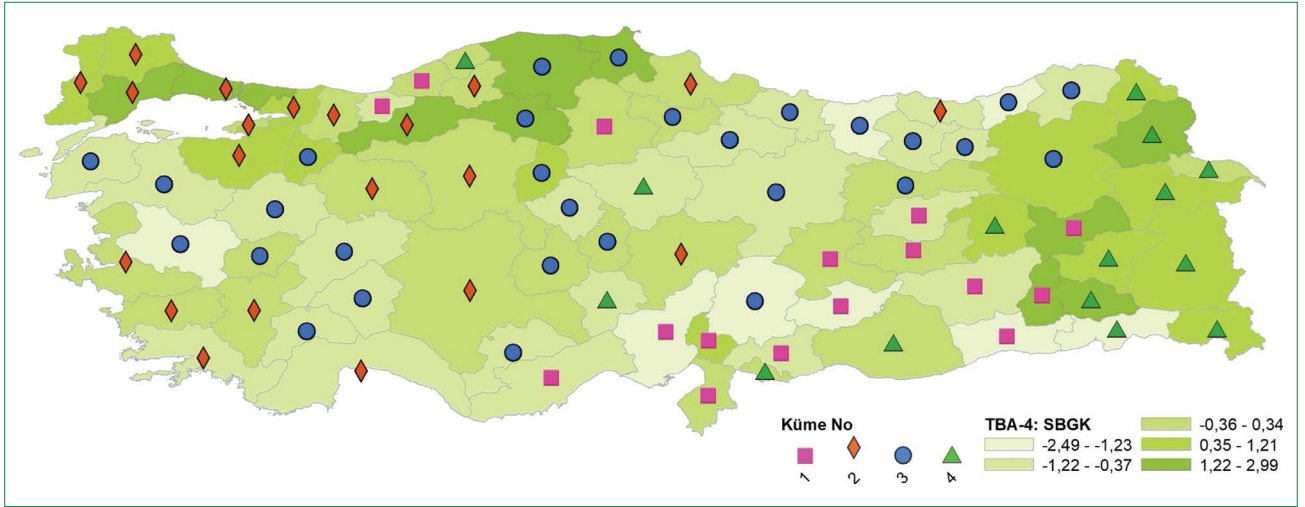
boş zaman faaliyetlerinden memnuniyet ile mutluluk ve umut gibi MSGK göstergelerinin çoğunda Türkiye'deki en düşük değerleri almıştır. ÇŞYK göstergeleri kent-içi-seyahat ve iş memnuniyeti orta düzeydedir. SBGK göstergelerinden sosyal ilişki memnuniyeti de düşüktür (Şekil 4).

Küme-1 kentleri doğu Akdeniz ve güney-doğu Anadolu Bölgesi'nde Mersin-Adana, Osmaniye-Hatay, Gaziantep-Adıyaman, Malatya-Tunceli-Elazığ, Diyarbakır-Batman-Mardin –Muş gibi birbirine yakın kentlerin mekânsal yığılmaları şeklinde dağılmışlardır. Batı Karadeniz'de Düzce-Zonguldak ve İç-Kuzey Anadolu'da Çorum, Küme-2 ve Küme-3 kentlerine yakın olmalarına rağmen Küme-1'de sınıflanmıştır (Şekil 5). Doğu Akdeniz Bölgesi'ndeki Adana, Mersin ve Hatay gibi büyükşehirler ile

Şekil 8. ÇSYK'ya göre kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

ÇSYK: Çalışma Şartları Yüksek Kentleşme.

Şekil 9. SBGK'ya göre kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

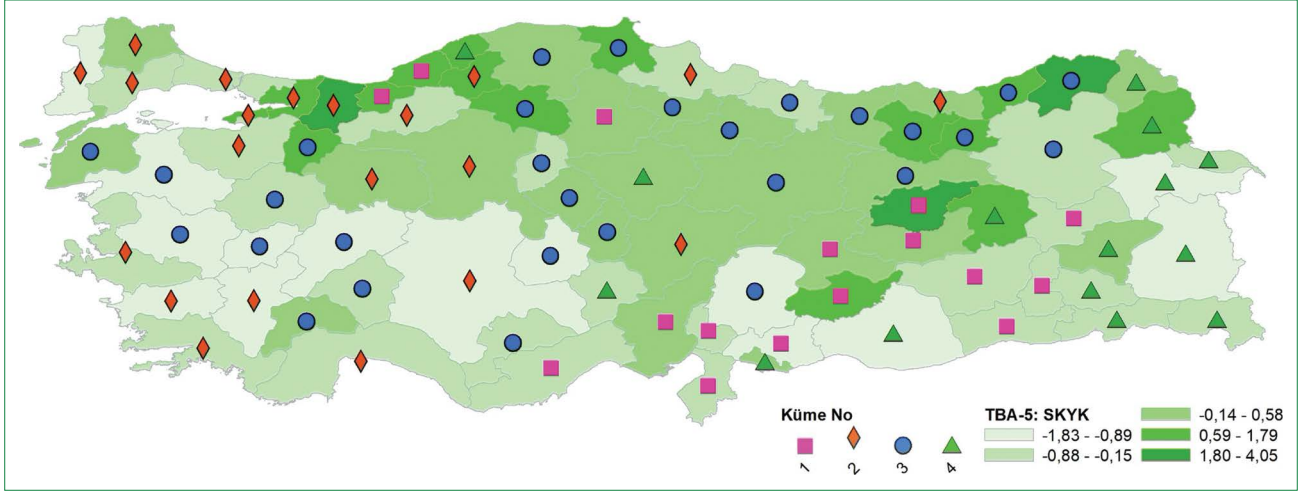
SBGK: Sosyal Bağları Güçlü Kentleşme.

Zonguldak YSYK bileşeninde daha yüksek değerlere sahiptir. Küme-1 kentleri içinde orta ve küçük ölçekli Düzce, Malatya ve Elazığ ile büyükşehir olan Gaziantep hem YSYK hem de MSGK üzerinde nispeten yüksek değerler almışlardır. Bu kümede, Büyükşehirler içinde MSGK'nin en yüksek değeri Gaziantep'te, en düşük değeri Diyarbakır'dadır (Şekil 2).

Küme-1'in büyük kentlerindeki nesnel YK'ni fiziksel ve sosyal altyapı ile sağlık ve eğitim yatırımları biraz yükseltmektedir. Ekonomik gelişmişlik ülke ortalamasının altında kalırken, bireysel gelir düzeyinin çok düşmesi, toplumun üretilen ekonomik değerden yeterince faydalanmadığını göstermektedir. Gelir memnuniyetinin çok düşük olması bu bulguyu desteklemektedir. Bu kentlerin, öznel yaşam kalitesinin ülke içindeki en alt düzeyde

olmasının en önemli nedeni güvenlik memnuniyetinin düşüklüğü olarak tahmin edilmiştir. Örneğin, büyükşehir olmanın fiziki-sosyal altyapı açısından pozitif dışsallıklarına sahip Diyarbakır'da ekonomik gelişmişlik ile tüm öznel kalite değerleri ve güvenlik memnuniyeti çok düşüktür. Buna karşın, güvenlikten memnuniyetin yüksek olduğu büyük bir şehir olan fiziki altyapı ve ekonominin geliştiği Gaziantep'te -sağlık gibi bazı sosyal altyapı konularında yoksunluk yaşanmasına rağmen- öznel yaşam kalitesi daha yüksektir. Orta büyüklükte bir kent olan Malatya ise, fiziki-sosyal altyapı ve ekonomik gelişme ile tüm öznel ölçütler ve güvenlik memnuniyetinde daha yüksek değerler almıştır.

Küme-1'deki gelişmiş büyük kentlerin, nüfus ve fiziki-sosyal altyapı açısından merkezileşme, ekonomik gelişme açısından ise

Şekil 10. SKYK'ya göre kent kümelerinin mekânsal dağılımı.

SKYK: Sivil Katılımı Yüksek Kentleşme.

sınırlı yayılma etkisi oluşturduğu görülmektedir (Şekil 6). Mutluluk ve memnuniyetin kentleşmenin olumsuz dışsallıklarının arttığı büyük kentlerde düşmesi, bunların etraflarındaki Küme-4 kentlerinde artması (Küme-2 ve Küme-3 arasındaki ilişkiler gibi) öznel kalitenin *merkez-kaç* etkisini işaret etmektedir. Örneğin, ekonomisi daha gelişmiş Adana'da öznel kalite azalırken, etrafındaki Mersin-Hatay-Osmaniye-Gaziantep'te artmaktadır (Şekil 7).

Şehirlerin YSYK ve MSGK bileşenlerindeki dağılımlarına göre, Adana-Mersin-Hatay-Zonguldak gibi bazı şehirlerde uyumsuzluk görülmektedir. İyi yaşam koşullarına rağmen, güvenlik memnuniyetinin düşük olması, mutluluk seviyesinin azalmasına neden olarak uyumsuzluğa yol açmış görünmektedir. Osmaniye, Elazığ, Çorum, Adıyaman-Mardin-Batman-Tunceli-Muş şehirleri ise, yoksunluk özelliği göstermektedir. Bu şehirlerde yoksunluğun nedeni sağlık, konut-mahalle, gelir düzeyi gibi pek çok göstergenin nesnel ve öznel açıdan düşük olmasıdır. Düzce-Malatya-Gaziantep yoksunluk-uyumsuzluk sınırında olmasına rağmen, "İyi-Olma Hali"ne geçme potansiyeli olan şehirlerdir. Küme-1'de orta düzeyde YSYK değeri olan Diyarbakır, Türkiye'nin MSGK değeri en düşük kentidir. YSYK ve MSGK bileşenlerinin her ikisinin de düşük olduğu Tunceli, ÇYK ve SKYK bileşenlerinde yüksek değerler almıştır (Şekil 4).

Küme-2: Yaşam Standartları Yüksek – (Biraz) Mutlu Kentler

Küme-2, Türkiye'deki en yüksek kent nüfusuna ve kişi başına düşen GSMH'ya (ABD\$) sahiptir. Altyapı-erişim, eğitim, sağlık ve çevre gibi sosyal-fiziksel altyapıya dair nesnel kalite göstergelerinde ülkedeki en yüksek değeri almıştır. Küme-2 kentlerinde eğitimle ilgili koşulların yüksek olmasına karşın eğitim memnuniyeti çok düşük seviyededir. Sağlık memnuniyeti, diğer kümelerden daha fazla ancak Küme-3 ile yakındır. Yüksek

seviyede bireysel gelire rağmen, gelir memnuniyeti düşüktür. Küme-2'de sosyal yaşam koşullarının gelişmişliğine karşın boş zaman faaliyetlerinden ve güvenlikten memnuniyet, mutluluk ve umut orta düzeydedir.

Bu özellikleriyle Küme-2'nin MSGK değerleri Küme-3'ten daha az, Küme-2 ve Küme-4'ten daha fazladır. Ancak, mutluluk ve umut Küme-4'de daha fazladır. Küme-2, aynı zamanda ÇŞYK bileşenindeki kent-içi-seyahat ve iş memnuniyetinde Türkiye'deki en yüksek koşullara sahipken, istihdam oranının orta düzeyde olması Küme-1 ve Küme-3 kentleriyle benzerdir. Küme-2'nin SBGK değişkenlerinden evlilik memnuniyeti Türkiye ortalamasının üstündedir; ancak, sosyal ilişki memnuniyeti en düşük seviyededir. Bu kentlerdeki SKYK değişkeni olan katılım ise, Türkiye'deki en yüksek düzeydedir (Şekil 4).

Küme-2 kentlerinin coğrafi bölgelerdeki mekânsal dağılımları incelendiğinde genelde ülkenin batı bölgelerinde yığıldıkları, YSYK ve MSGK düzeylerinin ise, özellikle büyükşehirler ve çevrelerinde farklılaştığı görülmektedir (Şekil 5-7). YSYK bileşeninde en yüksek değerleri ekonomisi en fazla gelişmiş İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirler almıştır. Bunları, Antalya, Eskişehir, Bursa izlemektedir (Şekil 2, 6). Küme-2'deki büyükşehirlerin YSYK açısından yakın çevrelerindeki sosyo-ekonomik gelişmeyi genel olarak olumlu etkileyen *merkezileşme* ve *yayıma* etkileri bulunduğu söylenebilir. Bu kentlerde fiziksel altyapı, ekonomik gelişmişlik, sağlık ve sosyal yaşam olanaklarının en üst düzeylerde olması, kentsel yığılmanın nesnel yaşam kalitesinde *merkezileşmeyi* getirdiğini ve nesnel-pozitif dışsallıkların daha fazla deneyimlendiğini göstermektedir.

YSYK değerlerinin, büyük kentleri çevreleyen farklı ölçeklerdeki kentlerde benzer ve biraz düşük seviyede olması, nesnel

yaşam kalitesinin ve/veya sosyo-ekonomik gelişmenin odaklardan çevrelerine doğru *olumlu yayılma etkisine* işaret etmektedir. Örneğin, Kocaeli ve Bursa'nın YSYK değerleri İstanbul'a yakınlaşmakta, Tekirdağ-Kırklareli-Edirne ve Yalova-Bilecik-Sakarya'da biraz azalmaktadır. İstanbul-Ankara arasında Bolu-Karabük'te, İzmir-Antalya arasında Aydın-Denizli-Muğla'da ve Ankara-Antalya arasında Konya'da YSYK'nin daha yüksek seviyesinin olduğu büyük şehirlere yakın değerleri izlenmektedir. Ayrıca, YSYK bileşeninde ikinci düzeydeki Konya, Kayseri, Samsun ve Trabzon gibi kentlerin yakın çevrelerinde YSYK değeri bunlardan daha düşük olan diğer kümelere ait kentler bulunduğu için, bu kentlerin kendi bölgelerinde büyüme merkezleri oldukları söylenebilir (Şekil 2, 5, 6).

Öte yandan, MSGK, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Kayseri gibi büyük şehirlerde ortanın altı seviyede iken, bunların yakın çevresindeki bazı kentlerde benzer düzeyde olmasına rağmen, genel eğilim büyük kentlerden uzaklaştıkça MSGK'nin artması yönündedir. Örneğin, MSGK İstanbul'da ortanın altı seviyede iken, yakın çevresindeki Kocaeli'de benzer, Tekirdağ-Kırklareli-Edirne'de daha fazladır. İstanbul'dan uzaklaştığında Bursa-Yalova-Sakarya'da MSGK artmaktadır. Ankara çevresinde Eskişehir, Bolu, Konya ile diğer Küme-3 kentlerinde MSGK seviyesi yükselmiştir. İzmir yakınındaki Aydın-Denizli'de benzer eğilimler vardır. Ayrıca, MSGK'nin orta seviyede olduğu Kayseri, Samsun ve Trabzon'un yakınındaki Küme-3 kentlerinde ve Kayseri yakınındaki Küme-3 ve Küme-4 kentlerinde MSGK artmakta, Küme-1 kentlerinde düşmektedir.

Bu bulgular, odak eğilimindeki büyük kentlerin, kentleşmenin bazı olumsuz dışsallıklarını deneyimlemeleri nedeniyle MSGK düzeyinin düştüğünü göstermektedir. Bu kentlerden uzaklaştıkça boş zaman faaliyetleri, gelir, konut-mahalle ve güvenlik memnuniyetinin artması ise, bu alanlardaki negatif dışsallıkları daha az deneyimlediklerini ve daha sağlıklı bir kentleşme süreci ve yaşantısı sürdürdükleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle, büyüme odaklarının öznel yaşam kalitesi açısından *merkez-kaç* etkisi yarattığı söylenebilir.

Ayrıca, YSYK değeri Türkiye'deki en yüksek seviyede iken, MSGK değeri ortanın altı düzeyde olan İstanbul pek çok öznel yaşam kalitesindeki düşük değerine rağmen, diğer büyükşehirlerden ayırt edilen özellikler göstermiştir. İstanbul'da yaşayanlar İzmir, Ankara ve Antalya gibi diğer büyükşehirlerden daha mutlu, umutlu, sağlığından ve gelirinden daha memnundur. İstanbul'da ve yakın çevresindeki Kocaeli'de, YSYK değeri yüksek iken, Tekirdağ-Edirne-Kırklareli'nde MSGK değeri yüksektir. Buna rağmen, İstanbul'da, Tekirdağ-Edirne-Kırklareli gibi şehirlere kıyasla sağlık altyapısı ve sağlık memnuniyeti ile mutluluk ve umudun daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bulgu, şehirler büyüdükçe mutluluğun azaldığı hipotezi ile çelişmektedir. İstanbul dışında, Kocaeli-Bursa-Konya büyük şehirler olmalarına rağmen, sağlık memnuniyeti ve mutluluğun

bu şehirlerde de yüksek olması, sağlık altyapısının gelişmiş olmasıyla ilişkili görünmektedir (Şekil 6, 7).

Küme-2'de sınıflanan Sakarya-Bolu, Konya, Denizli ve Trabzon-Samsun hem nesnel hem de öznel kalite değerlerindeki yüksek değerleriyle İyi-Olma-Hali'ni sağlamışlardır. Büyükşehirler arasında İyi-Olma-Halini sağlama potansiyeli en yüksek olan Bursa'dır. Eskişehir, Yalova, Karabük ve Edirne İyi-Olma-Hali'ne çok yaklaşan şehirlerdir (Şekil 4).

Küme-3: Yaşam Standartları Orta – (En) Mutlu Kentler

YSYK'da orta düzeyde yer alan Küme-3 kentlerinin altyapı-erişim, sosyal yaşam ve sağlık nesnel göstergeleri ile kent nüfusu ülke ortalamasına yakın, kişi başına düşen GSMH, bireysel gelir düzeyi ve nesnel eğitim göstergeleri ülke ortalamasından yüksektir. Ekonomik ve beşeri sermaye açısından Küme-1'den daha güçlü, Küme-2'den daha zayıftır. Sağlık ve eğitimle ilgili nesnel ve öznel gösterge değerleri orta düzeyde olmasına rağmen, bireysel gelir düzeyi ve gelir memnuniyeti fazladır. Sosyal yaşam olanaklarının kısıtlı düzeyi ise, üst gelir grubundaki kesimlerin ihtiyaçlarına yönelik imkânların fazla olmadığını göstermektedir. Ancak, Küme-3 kentlerinin MSGK fonksiyonundaki değerleri Türkiye'deki en yüksek düzeydedir. Bu kentlerde, boş zaman faaliyetleri, gelir düzeyi, konut-mahalle, sağlık ve güvenlik memnuniyeti ile mutluluk ve umut düzeyleri çok yüksektir (Şekil 4).

Küme-3 kentlerinde ÇŞYK göstergesi olan kent-içi-seyahat süresi ve işinden memnuniyet orta düzeylerde ve Küme-2'den az olmasına rağmen, istihdam oranları daha fazladır. SBKG göstergelerinden evlilik memnuniyeti ortalamasının altında, sosyal ilişki memnuniyeti ise, oldukça yüksek olduğundan, yereldeki ilişkilerin –Küme-1 ve 2 kentlerine göre– daha az bozulduğu söylenebilir. Buna rağmen SKYK göstergesi olan sendika-dernek katılımı orta düzeydedir. Küme-3 kentleri, sosyal ve ekonomik açıdan daha gelişmiş düzeydeki Küme-2 kentlerine yakın belirli coğrafi bölgelerde yığılmaktadır. Bu bölgeler İç-batı Anadolu, Orta-Karadeniz ve İç-Anadolu ile Doğu-Karadeniz'dir. Bunların dışında, Güneydoğu'da Kahramanmaraş Küme-3'de sınıflanmıştır (Şekil 5, 7).

Küme-3 şehirlerinde öznel kalitenin fazla olmasının nedeni, hızlı kentleşme ve nüfus yoğunluğu gibi negatif dışsallıklardan uzak kalmaları olarak tahmin edilmektedir. Konut-mahalle, boş zaman faaliyetleri ve güvenlik gibi konularda memnuniyetin artması ve sosyal ilişkilerin korunması, mutluluğu sağlayan bir kentleşmenin deneyimlendiğini göstermektedir.

Bu kentlerde sağlık-egitim-sosyal yaşam gibi nesnel ölçütler orta düzeylerde olmasına rağmen bunlardan memnuniyetin fazla olması nedeniyle, bazı büyük-orta ölçekli Küme-3 şehirleri – daha fazla imkâna sahip oldukları için– kendine yeten şehirler olarak değerlendirilebilir.

Beşeri sermayenin fazla gelişmemesine rağmen gelir düzeyinin fazla olduğu bu kentlerin kendi kendine yeten şehirler olabilecekleri gibi, mekânsal konumları itibarıyla, Küme-1 kentlerinin arasında ve etrafında yığılma eğiliminde oldukları için büyüme odaklarıyla etkileşimde oldukları tahmin edilmiştir. Büyük kentlere yakın Küme-3 kentlerinin, daha gelişmiş kentlerin imkânlarından faydalandıkları için yoksunluk yaşamadıkları söylenebilir. Örneğin, Bilecik, Balıkesir-Çanakkale, Manisa-Uşak-Kütahya-Afyon, Burdur-Isparta, Kırıkkale-Çankırı, Rize-Artvin gibi şehirlerin, etraflarında yer alan ekonomik açıdan gelişmiş Küme-1 şehirlerindeki büyümenin yayılmasından ve onların sosyal altyapı imkânlarından olumlu etkilendikleri düşünülmektedir.

Öte yandan, daha küçük şehirlerde yaşayanlar, yerel koşullara uyum sağlamış ve/veya daha az beklentisi olan kişiler olabilirler. Bu seçenek, coğrafi koşullarla birlikte düşünüldüğünde anlamlı olmaktadır. Örneğin, Ege Bölgesi'ndeki YK değerleri, coğrafi özellikleri nedeniyle erişim ve altyapıya dair zorlukların bulunduğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgesi'nden daha yüksektir. Daha zor ulaşım koşullarına sahip Aksaray, Gümüşhane-Bayburt, Sinop-Amasya-Tokat, Erzurum, Kahramanmaraş gibi şehirler ekonomik açıdan fazla gelişmemiştir.

Bilecik, Balıkesir-Çanakkale, Manisa-Kütahya-Uşak-Isparta, Kırıkkale-Çankırı, Sivas ve Artvin-Erzurum YSYK ve MSGK düzeylerinin yüksek olduğu "İyi-Oлма-Hali"nin yaşandığı Küme-3 kentleridir. Karaman, Kastamonu, Rize-Erzincan "İyi-Oлма-Hali"ne geçme potansiyeli olan şehirlerdir. Afyon-Burdur, Sinop-Amasya-Tokat, Kırşehir-Aksaray, Kahramanmaraş, Giresun-Gümüşhane-Bayburt, koşullara "Uyum-Sağlamış" şehirler olarak değerlendirilmiştir. Nevşehir ve Ordu ise yoksunluk sınırında olarak tespit edilmiştir.

Küme-4: Yaşam Standartları Düşük – Biraz Mutlu Kentler

Küme-4 kentleri, YSYK üzerinde düşük değerlerle dağılmalarına rağmen, MSGK üzerinde ortalamaya yakın değerler almışlardır (Şekil 2, 3). Düşük değer alan YSYK göstergeleri altyapı-erişim, kişi başına düşen GSMH (ABD\$), bireysel gelir düzeyi, sosyal yaşam, eğitim ve sağlık nesnel kalitesidir. Düşük eğitim kalitesine rağmen, eğitimden memnuniyet oldukça fazladır. Küme-4'deki gelir memnuniyeti, mutluluk ve umut düzeylerinin ortalama seviyede olması Küme-2 kentlerine benzerken, boş-zaman faaliyetlerinden, güvenlik ve sağlıktan memnuniyet seviyeleri Küme-1 kentleri gibi çok düşüktür. Kent nüfusu açısından Küme-3'ten biraz küçük olduğu görülen Küme-4 kentlerinde kent-içi-seyahat süresinden memnuniyetin düşük olduğu bulgusu, altyapı yatırımlarının az olmasıyla örtüşmektedir. ÇŞYK göstergelerinde düşük öznel iş memnuniyetine rağmen, iş olanakları ve istihdam oranları ülke ortalamasına yakındır. Evlilik ve sosyal ilişkilerden memnuniyet gibi SBGK gös-

terge değerleri Türkiye ortalamasının oldukça üzerindedir. Bu nedenle, yereldeki ilişkilerin büyük kentlerin olduğu Küme-1 ve Küme-2 kentlerine göre çok daha az bozulduğu söylenebilir.

Küme-4 kentleri, Doğu Anadolu'da (Ardahan-Kars, Iğdır-Ağrı, Bingöl-Bitlis-Siirt, Van-Şırnak, Hakkari) mekânsal yığılmalar göstermekte, Karadeniz (Bartın), İç-Anadolu (Yozgat-Niğde) ve ve güney-doğu Anadolu'da (Kilis-Şanlıurfa) ise dağınık olarak bulunmaktadır. Küme-4 kentleri pek çok nesnel YK'nden yoksun olmalarına rağmen, öznel kalite ve MSGK değerlerinin çoğu Küme-1 kentlerinden yüksektir. Buldukları konuma ve komşu oldukları kentlerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre incelendiklerinde farklılaşmalar gözlenmiştir.

İç Anadolu bölgesinde bulunan, uyum sağlamış ve/veya iyi olma haline geçme potansiyeli olan Yozgat-Niğde gibi kentlerde sosyo-ekonomik ve fiziksel altyapıya dair yatırımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Hakkari en yüksek MSGK değerine sahip Küme-4 kenti olarak uyum bölgesindedir. Kars-Ağrı, diğerlerinden daha yüksek MSGK değerleri nedeniyle uyum sağlama sınırındadırlar. Hakkari-Kars-Ağrı'nın sınır şehirleri olmaları bu değerlerde etkili olabilir.

Doğu ve güneydoğu Anadolu'da bulunan nesnel ve öznel YK açısından biraz daha gelişmiş Siirt-Van-Şanlıurfa-Bitlis ile Bingöl-Kilis-Şırnak'ta *yoksunluk* yaşanmaktadır. Şanlıurfa-Kilis-Bingöl gibi kentlerin MSGK düzeylerinin yüksek olması, çevrelerinde yer alan Gaziantep-Kahramanmaraş-Elazığ-Diyarbakır gibi daha gelişmiş yaşam koşullarına sahip Küme-1 kentlerinin olumlu etkilerinden yararlanmaları ve negatif dışsallıkları daha az deneyimlemeleriyle ilgili olabilir. Genel olarak, bu bölgedeki Küme-4 kentleri, aynı bölgede yer alan Küme-1 kentlerine göre, kentleşmenin negatif dışsallıklarının daha az yaşandığı ve daha güvenli yaşam alanları oluşturan kentsel nüfus yığılmaları olarak öznel yaşam kalitesinin daha fazla olduğu kentlerdir. Ancak, bu bölgedeki Küme-4 kentlerine yönelik YK'nin iyileştirilmesi konusunda geliştirilecek politikalar Küme-1 kentleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Sonuç

Bu çalışma Türkiye kentlerindeki yaşam kalitesindeki farklılaşmaları inceleyerek, sürdürülebilir bölgesel gelişme ve kentleşme politikalarına yol gösterecek bir değerlendirme yapmıştır. Kuramsal açıdan, iktisadi gelişme yaklaşımları ile coğrafyacıların yaşam kalitesine ve kentleşmeye bakış açıları sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirilmiştir. Akademik yazında, yaşanabilirlik ve mutluluğun, yatırımların yığıldığı büyük ölçekli kentlerde arttığı savunusuna karşın, hızlı kentleşme sonucunda büyük kentlerde sosyal ve fiziksel çevreye ilişkin negatif dışsallıklar veya olumsuzluklar nedeniyle öznel yaşam kalitesinin azaldığını kanıtlayan araştırmalara Türkiye özelinde katkı sağlamıştır.

Bu bağlamda, Türkiye kentlerindeki yaşam kalitesinin sürdürülebilirlik çerçevesinde nasıl ayrıştığını araştırmak üzere bu çalışma, ekonomik gelişmişlik ve kentsel nüfusun büyüklüğü yanı sıra nesnel ve öznel yaşam kalitesi göstergelerini yaşam alanları yaklaşımıyla ele almıştır. Kullanılan yaşam kalitesine ilişkin verideki değişkenlerin kısıtlı olmasına rağmen, kentlerdeki nesnel koşulların ve yaşayanların öznel değerlendirmelerinin birlikte ele alınması kentleşmeye ve ekonomik gelişmeye dair önemli bulgular açığa çıkarmıştır.

Çalışmada sırasıyla, Temel Bileşen Analizi (TBA) ve K-Ortalamalar Kümelenme (K-OK) analizi kullanılmış, bulguların coğrafi dağılımları haritalarla görselleştirilmiştir. TBA'ne göre, Türkiye kentlerindeki YK'ni en fazla açıklayan bileşenler nesnel yaşam koşullarına ilişkin bazı değişkenlerin ağırlıklı olduğu Yaşam Standartları Yüksek Kentleşme (YSYK) bileşeni ile öznel yaşam kalitesi değişkenlerinin yığıldığı Mutlu, Sağlıklı ve Güvenli Kentleşme (MSGK) bileşenidir. Bu bulguya göre, Türkiye kentlerini temelde ayrıştıran iki ana eksen, yaşam koşulları (yaşanabilirlik) ve öznel memnuniyet olarak yorumlanabilir.

Türkiye kentlerinde nesnel yaşam koşullarını yükselten en önemli etkenler YSYK bileşeni üzerinde yer alan fiziki ve beşeri sermaye ile bunları olumlu etkileyen fiziksel-sosyal altyapı yatırımlarıdır. Bu durum, genelde ülkenin batısındaki büyük kentlerde sosyal yaşam, eğitim ve sağlık gibi sosyal-altyapı yatırımları ile gerçekleştiği için *merkezileşme/kutuplaşma* etkisinden söz edilebilir. Büyük şehirlerin çevrelerindeki orta-küçük ölçekli kentlerde sosyo-ekonomik gelişmenin olması ve bunlardan uzaklaştıkça bu gelişmenin azalması nedeniyle, büyüme odaklarından çevre kentlere *olumlu yayılma etkisi* olduğu görülmektedir.

Yaşanabilirlik ve yaşam koşullarının, ekonominin geliştiği büyük şehirlerde yüksek olmasına karşın, öznel yaşam kalitesinin bu şehirlerde genelde düşük olduğu tespit edilmiştir. Öznel yaşam kalitesi değişkenlerinin yığıldığı MSGK bileşeni, büyükşehirlerin yakınlarındaki şehirlerde daha yüksektir. Daha detayda bakıldığında, boş zaman faaliyetleri, gelir, konut-mahalle, sağlık ve güvenlik memnuniyeti ile mutluluk ve umut gibi öznel yaşam kalitesi değişkenleri YSYK'nin yüksek olduğu büyük kentleri çevreleyen orta-küçük ölçekli kentlerde artmaktadır. Öznel gösterge değerlerinin büyüme odaklarından uzaklaştıkça artması nedeniyle bu etki *merkez-kaç* olarak değerlendirilmiştir.

Bunun bir nedeni, büyük kentlerde kentleşmenin negatif dışsallıklarının daha fazla olması iken, bunları çevreleyen diğer kentlerin -büyükşehirlerdeki hızlı ve nüfus-sermaye yoğun kentleşmenin olumsuzluklarını deneyimlemeden- kendi yerel ölçek ekonomilerinin getirdiği faydalardan yararlanmaları olarak açıklanabilir. Bazıları ise, düşük nesnel olanaklara sahip olmalarına rağmen, yerel koşullara *uyum sağlamış* kendine yeten kentlerdir. Diğer yandan, daha iyi koşulları olan yakınlarındaki

odak kentlerin imkânlarından faydalandığı tahmin edilen kentler bulunmaktadır. Kentlerin birbirleriyle etkileşimi ve kendine yeterliği konusunda daha ayrıntılı soruları içeren araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kümelenme analizinde, YSYK ve MSGK bileşenlerinde daha yüksek ve/veya düşük düzeyde değerleri olmalarına göre birbirinden ayrılan ve kendi içlerinde benzer özellikler gösteren kentleri barındıran dört kent kümesi elde edilmiştir. Bu kent kümelerinin, YSYK ve MSGK bileşenleri üzerindeki dağılımlarına göre, Türkiye'de kentlerin nüfus büyüklüğü, ekonomik gelişmişlik ve yaşam kalitesi göstergeleri bazı genel özelliklere rağmen ülkenin batı ve doğu kesimlerinde farklı örüntüler göstermektedir.

Genel olarak, büyük şehirlerde ekonomik gelişme daha fazla, nesnel yaşam kalitesi daha yüksek, öznel yaşam kalitesi göstergeleri daha düşüktür. Bu nedenle, büyük kentlerle ilgili geliştirilen makalenin ilk hipotezi Küme-2'deki "*Yaşam Standartları Yüksek – (Biraz) Mutlu Kentler*" için doğrulanmıştır. YSYK'yi en fazla deneyimleyen, kişi başına düşen GSMH, bireysel gelir düzeyi, altyapı-erişim, eğitim, sağlık gibi nesnel yaşam koşullarında Türkiye'deki en yüksek düzeye sahip kentlerdir. Bu değerlerin en fazla görüldüğü İstanbul-Ankara-İzmir-Antalya gibi büyük kentler yaşam kalitesi açısından büyüme odağı oluştururken, Konya, Kayseri ve Samsun-Trabzon kentleri kendi bölgelerinde büyüme merkezleri olma eğilimindedir.

Öznel kalite değerlerinin büyük kentlerde -çevrelerindeki kentlere göre- azalmasının atında yatan neden hızlı kentleşme kaynaklı kentleşme kusurları olarak değerlendirilmektedir. Buna rağmen, bu kentlerde yaşam kalitesini yükselten altyapı-erişim vb. kentsel yatırımlar ile kent içi seyahat ve iş memnuniyetinin yüksek olması, bazı kentsel kusurların azaltılması nedeniyle, iyi-olma haline yaklaştığına işaret etmektedir. Küme-2 kentlerinde İyi-Olma-Hali'ni sağlayan Bolu-Sakarya-Konya-Denizli-Trabzon-Samsun gibi şehirler olmakla birlikte, Bursa-Eskişehir-Yalova-Edirne gibi şehirlerin iyi-olma-haline geçiş sınırında olduğu görülmektedir. Küme-2'den daha fazla kentin iyi-olma-halini sağlaması için, büyük kentlerde, geçmişten gelen kentsel kusurların giderilmesine, özellikle gelir düzeyi ve memnuniyetin arttırılmasına ve kentsel çevrede boş zaman faaliyetlerinden memnuniyetin iyileştirilmesine yönelik düzenlenmelere gereksinim bulunmaktadır. Ayrıca güvenliğin arttırılması ve sosyal ilişkilerin düzeltilmesi konuları birlikte ele alınmalı, eğitime olan gereksinim ise, hayat boyu öğrenme programları gibi yeniliklerle karşılanmalıdır.

Doğu ve güneydoğu bölgelerindeki yığılma gösteren "*Yaşam Standartları Orta – (En) Mutsuz Kentler*" olarak değerlendirilen Küme-1'deki büyük kentler ise, kentsel nüfusun fazla olması açısından Küme-2 kentlerine ve orta düzeydeki sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyeleri nedeniyle Küme-3 kentlerine benzemektedir. Bu kentlerde ekonomik gelişme ve nesnel ka-

lite orta düzeyde iken, öznel kalite değerlerinin en düşük seviyede olması, kentleşme kusurlarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu bulguya göre, Küme-1'deki kentleşme büyük ölçüde bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle, eğitim düzeyi düşük kırsal alanlardan göç alarak- şehirlerde nüfus yığılması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, makalenin ilk hipotezi kısmen doğrulansa da, bu bölgelerde uyum sağlama ve yoksunluk gibi sorunların üstesinden gelmek için Küme-2'dekine bazı açılardan benzeyen ve bazı yönlerden ayrılan ek politikalar izlenmelidir. Eğitim düzeyinin yani beşeri sermayenin ve sağlık nesnel kalitesinin düşük olması, bölgenin gelişmesi ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için aşılması gereken önemli engellerdir. Bölgedeki ekonomik yatırımların teşvik edilmesi ve bu amaçla en başta güvenliğin daha fazla sağlanması ve alt-yapı-erişimin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Büyük kentlerdeki ekonomik gelişme ve nesnel kalite göstergelerinin yüksek olması, etraflarındaki orta ve küçük ölçekli kentleri olumlu etkilediğinden, makalenin ikinci hipotezi doğrulanmıştır. Merkez kutuplardan çevrelerine olan bu olumlu yayılma batı, orta ve kuzey Anadolu bölgelerinde daha fazla (Küme-2-3), doğu ve güneydoğu bölgelerinde (Küme-1-4) daha azdır. Öznel yaşam kalitesi açısından ise, merkez-kaç etkisi nedeniyle, Küme-1 ve Küme-2'deki büyük şehirlerin etrafındaki orta-küçük ölçekli ve ekonomisi orta (Küme-3) hatta düşük düzeydeki kentlerde (Küme-4) yaşayanlar hayatlarından daha memnundur.

Yaşam Standartları Orta – (En) Mutlu Kentler” olarak isimlendirilen Küme-3 kentlerinin ekonomik gelişmişlik ve sosyal altyapısı orta düzeyde olmasına rağmen, öznel yaşam kalitesi çok yüksektir. Özellikle, gelir, boş-zaman faaliyetlerinden ve güvenlikten memnuniyet ile mutluluk düzeylerinin Türkiye'deki en yüksek seviyede olması nedeniyle bu kentler kentsel yığılmanın öznel-pozitif dışsallıklarını en çok deneyimleyen sağlıklı, güvenli ve mutlu kentlerdir. Bu kentlerde, güvenlik ortamı sunması ve yereldeki ilişkilerin korunması, ekonomik yatırımlar için potansiyel sunarken, sağlık ve eğitim kalitesinin iyileştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Yereldeki boş zaman faaliyetleri, güvenlik ve sosyal ilişki memnuniyetinin korunması ve kentlerin planlı gelişiminin sürdürülmesi gereklidir. Bu kentlerde, üniversite ve AR-GE merkezleri gibi yatırımlar, bölge halkının yaşam kalitesini iyileştirirken, beşeri sermayenin yükseltilmesini sağlayabilir.

Küme-3 kentlerinin özellikleri, orta-küçük ölçekli kentlerde, negatif dışsallıkların az olması nedeniyle öznel YK daha yüksek olduğuna dair makalenin üçüncü hipotezini doğrulamaktadır. Bu bulguyu “*Yaşam Standartları Düşük – Biraz Mutlu*” olarak isimlendirilen Küme-4 kentlerine ilişkin bulgular da desteklemektedir. Ekonomisi az gelişmiş ve nesnel kalitesi düşük olan orta ve küçük ölçekli bu kentlerde boş-zaman faaliyetleri ve güvenlik memnuniyetinin düşük olması nedeniyle yoksunluklar

oluşmaktadır. Buna rağmen, bu kentlerdeki öznel yaşam kalitesi Küme-2 kentleriyle benzer düzeydedir. Yani, Küme-4 kentlerinde kentsel yığılmanın pozitif dışsallıklarının oldukça az olması nedeniyle, yaşayanların deneyimledikleri tüm yoksunluklara rağmen, -bu bölgedeki ve batıdaki büyük kentlere göre- daha mutlu olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Küme-4'deki yaşam koşulları iyileştirildiği takdirde Küme-3 kentlerine benzer orta-ölçekli mutlu, sağlıklı ve güvenli kentler olmaları sağlanacaktır. Kendine yeten nispeten mutlu bu kentlerin nesnel kalitesinin yükseltilmesi için mekânsal dağılımlarına göre farklı özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır. İç ve doğu Anadolu'daki Küme-4 kentleri, doğu ve güneydoğuya göre daha yüksek nesnel ve öznel yaşam kalitesine, çalışma koşullarına ve katılım düzeyine sahiptir. Doğu ve güneydoğu bölgelerindeki Küme-4 kentlerinde ise, güvenliğin sağlandığı koşullarda yatırımların gerçekleşmesinde sosyal ilişki memnuniyeti, sosyal güveni sağlayacak önemli bir potansiyeldir. Bu bölgede katılımın artırılması, kentsel hizmetlerin ve mutluluk düzeyinin artırılması için sosyal dayanışmanın inşasını sağlayacak yerel bir kapasite sağlayacaktır.

Teşekkür

Türkiye İstatistik Kurumu'na Yaşam Memnuniyeti Araştırması Verisi'ni (2013) sunması ve diğer bölgesel/kentsel düzeydeki sosyo-ekonomik değişkenlerle ilgili veriyi web sayfalarında sunarak bu makaleyi desteklemesi nedeniyle teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, Planlama dergisi hakemlerine önemli yorumları ve katkıları için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Abdallah, S., Mahony, S., Marks, N., Michaelson, J., Seaford, C., Stoll, L., & Thompson, S. (2011). Measuring our progress: The power of well-being. The New Economics Foundation (nef).
- Adler, A., & Seligman, M. E. (2016). Using wellbeing for public policy: Theory, measurement, and recommendations. *International journal of well-being*, 6(1), 1-35. doi:http://dx.doi.org/10.5502/ijw.v6i1.429
- Akğış, Ö. (2015). Bir refah göstergesi olarak Türkiye'de mutluluğun mekânsal dağılışı. *Türk Coğrafya Dergisi*(65), 69-76.
- Akın, H. B., & Şentürk, E. (2012). Bireylerin mutluluk düzeylerinin ordinal lojistik regresyon analizi ile incelenmesi-analysing levels of happiness of individuals with ordinal logistic analysis. *Öneri Dergisi*, 10(37), 183-193.
- Anderson, B. (2004). Information Society Technologies and Quality of Life-A Literature review and a Tool for Thought. Chimera working paper, 9.
- Arı, E., & Hüyüktepe, B. (2019). Sosyo-ekonomik göstergeler için çok değişkenli veri analizi: Türkiye için ampirik bir uygulama.
- Aşıcı, A. A., & Eren, K. A. (2016). How Can Economic Growth Contribute More to the Well-Being? The Case of Turkey Between 2004-2014.
- Aşıcı, A. A., Eren, K. A., & Acar, U. (2017). T. Türkiye Mutluluk Atlası.
- Atay, B. (2012). Happiness in East Europe in comparison with Turkey. (Msc Thesis), İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Aydın, B., & Ertürk, N. (2017). Türkiye'de Yaşam Memnuniyeti Endeksi Çerçevesinde Bölgesel Karşılaştırmalar. *Politik Ekonomik Kuram*, 1(2), 118-141.
- Bache, I., & Scott, K. (2017). Politics and wellbeing. Retrieved from www.sheffield.ac.uk/cwipp/working-papers
- Ballas, D., & Tranmer, M. (2012). Happy People or Happy Places? A Multilevel Modeling Approach to the Analysis of Happiness and Well-Being. *International Regional Science Review*, 35(1), 70-102. doi:10.1177/0160017611403737
- Berry, B. J., & Okulicz-Kozaryn, A. (2009). Dissatisfaction with city life: A new look at some old questions. *Cities*, 26(3), 117-124. doi:10.1016/j.cities.2009.01.005
- Beşel, F. (2015). 2013 yılı yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarının il bazlı ekonomik, sosyal ve siyasi analizi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 227-236.
- BMGP. (2018). Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update. Briefing note for countries on the 2018 Statistical Update. Turkey. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/TUR.pdf
- Bozkuş, S., Çevik, E., & Üçdoğruk, Ş. (2006). Subjektif Refah ve Mutluluk Düzeyine Etki Eden Faktörlerin Sıralı Logit Modeli ile Modellenmesi: Türkiye Örneği. *İstatistik Araştırma Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 93-116.
- Brereton, F., Clinch, J. P., & Ferreira, S. (2008). Happiness, geography and the environment. *Ecological Economics*, 65(2), 386-396. doi:10.1016/j.ecolecon.2007.07.008
- Bulut, H. (2019). Türkiye'deki İllerin Yaşam Endekslerine Göre Kümelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 74-82. doi:10.19113/sdunben.444143
- Bülbül, Ş., & Gray, S. (2011). Sosyodemografik Özellikler ile Mutluluk Algısı Arasındaki İlişki Yapısının Analizi. *Ege Academic Review*, 11.
- Camagni, R., & Capello, R. (2015). Second-rank city dynamics: Theoretical interpretations behind their growth potentials: Taylor & Francis.
- Camagni, R., Capello, R., & Caragliu, A. (2015). The rise of second-rank cities: what role for agglomeration economies? *European Planning Studies*, 23(6), 1069-1089.
- Camagni, R., Capello, R., & Nijkamp, P. (1998). Towards sustainable city policy: an economy-environment technology nexus. *Ecological Economics*, 24(1), 103-118.
- Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. L. (1976). The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions: Russell Sage Foundation.
- Celebioglu, F., & Dall'erba, S. (2010). Spatial disparities across the regions of Turkey: an exploratory spatial data analysis. *The Annals of Regional Science*, 45(2), 379-400.
- Chen, J., Davis, D. S., Wu, K., & Dai, H. (2015). Life satisfaction in urbanizing China: The effect of city size and pathways to urban residency. *Cities*, 49, 88-97. doi:10.1016/j.cities.2015.07.011
- Chiu, R. (2003). 12 Social sustainability, sustainable development and housing development Housing and social change: East-west perspectives (Vol. 221): Routledge.
- Coates, D., Anand, P., & Norris, M. (2015). Housing, happiness and capabilities: A summary of the international evidence and models. Retrieved from
- Costanza, R., Fisher, B., Ali, S., Beer, C., Bond, L., Boumans, R., Farley, J. (2007). Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being. *Ecological Economics*, 61(2), 267-276. doi:10.1016/j.ecolecon.2006.02.023
- Cummins, R. A. (1996). The domains of life satisfaction: An attempt to order chaos. *Social Indicators Research*, 38(3), 303-328.
- Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., Van Vugt, J., & Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social Indicators Research*, 64(2), 159-190.
- Çakmak, Z., Uzgören, N., & Keçek, G. (2005). Kümeleme Analizi Teknikleri ile İllerin Kültürel Yapılarına Göre Sınıflandırılması ve Değişimlerinin İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(12).
- Çamur, K. C., & Gümüş, Ö. (2005). İstatistikî bölge birimleri (NUTS Sistemi). *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir*, 181-196.
- Çetin, I., & Sevüktekin, M. (2016). Türkiye'de Gelişmişlik Düzeyi Farklılıklarının Analizi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 39-61.
- Çevik, S., & Taşar, M. O. (2016). Urban-rural differences in subjective well-being: Turkey. *Ann. Warsaw Univ. Life Sci. – SGGW, Horticult. Landsc. Architect.*, 37, 23-39.
- Dağdemir, Ö., & Acaroğlu, H. (2011). Türkiye'de Bölgesel Gelir Dağılımının İller Düzeyinde Analizi: 1990-2006.
- Dal, S., & Sevüktekin, M. (2018). Türkiye'de Özel İyi Oluşun Yaşam Alanları Yaklaşımı ile Ölçülmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 433-446. doi:10.18092/ulikidince.351465
- Davino, C., Dolce, P., Taralli, S., & Vinzi, V. E. (2016). A Quantile Composite-Indicator Approach for the Measurement of Equitable and Sustainable Well-Being: A Case Study of the Italian Provinces. *Social Indicators Research*, 1-31.
- Diñçer, B., Özasan, M., & Kavasoğlu, T. (2003). İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması (2003): TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Dolan, P., Layard, R., & Metcalfe, R. (2012). Measuring subjective well-being for public policy. *Journal of social policy*, 41(2), 409-427. doi:10.1017/S0047279411000833
- Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2006). Review of research on the influences on personal well-being and application to policy making. Retrieved from
- Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of Economic Psychology*, 29(1), 94-122. doi:10.1016/j.joep.2007.09.001
- Dolan, P., & White, M. P. (2007). How can measures of subjective well-being be used to inform public policy? Perspectives on psychological science, 2(1), 71-85.
- Dumludag, D. (2013). Life satisfaction and income comparison effects in Turkey. *Social Indicators Research*, 114(3), 1199-1210. doi:10.1007/s11205-012-0197-3
- Dumludag, D., Gokdemir, O., & Giray, S. (2016). Income comparison, collectivism and life satisfaction in Turkey. *Quality & Quantity*, 50(3), 955-980. doi:10.1007/s11135-015-0185-1
- Dunlop, S., Davies, S., & Swales, K. (2016). Metropolitan misery: why do

- Scots live in 'bad places to live'? *Regional Studies, Regional Science*, 3(1), 379-398. doi:10.1080/21681376.2016.1209981
- Duyar, İ. (1988). Kalkınma Planlaması Bölgesel Planlama ve Eğitim Planlaması İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 517-543.
- Easterlin, R. A., Angelescu, L., & Zweig, J. S. (2011). The impact of modern economic growth on urban-rural differences in subjective well-being. *World development*, 39(12), 2187-2198. doi:10.1016/j.worlddev.2011.04.015
- Ekins, P., Dresner, S., & Dahlström, K. (2008). The four-capital method of sustainable development evaluation. *European Environment*, 18(2), 63-80.
- Eralp, A. (2017). Appearance of Economic Growth and Development in Turkey: Regional Comparisons. *Proceeding book*.
- Eraydın, A. (1981). İmalat Sanayi Sektörleri Arasındaki İlişkilerin Ekonomik ve Mekansal Nitelikleri. Ankara: DPT.
- Eren, K. A., & Aşıcı, A. A. (2017). The determinants of happiness in Turkey: Evidence from city-level data. *Journal of Happiness Studies*, 18(3), 647-669.
- Eren, K. A., & Aşıcı, A. A. (2018). Subjective well-being in an era of relentless growth: The case of turkey between 2004 and 2014. *Journal of Happiness Studies*, 19(5), 1347-1371.
- Fitoussi, J.-P., Sen, A., & Stiglitz, J. E. (2009). Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress.
- Freeman, C. G., Gray, F., & Novacevski, M. (2016). It isn't just about how liveable cities are, its about how much we love them. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/11/forget-liveability-cities-should-be-thinking-about-loveability/>
- Greenley, J. R., Greenberg, J. S., & Brown, R. (1997). Measuring quality of life: A new and practical survey instrument. *Social work*, 42(3), 244-254.
- Güneş, B., Taş, İ., & Acar, S. (2018). Türkiye'de İllerin Mutluluğu.
- Gürsaka, S., & Öngen, K. B. (2008). 2007 Yaşam Memnuniyeti Anketinin İstatistiksel Yöntemler İle Analizi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVII(1), 1-14.
- Güven, A. (2007). Türkiye'de İller Arası Gelir Eşitsizliğinde Teşvik Politikasının Rolü: Bir Ayırıştırma Analizi. *Akdeniz University Faculty of Economics & Administrative Sciences Faculty Journal/Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14).
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven CT: Yale University Press.
- Jovovic, R., Draskovic, M., Delibasic, M., & Jovovic, M. (2017). The concept of sustainable regional development—institutional aspects, policies and prospects. *Journal of International Studies*, 10(1), 255-266.
- Kahyaoglu, O. (2008). Yaşam memnuniyeti ve yaşam memnuniyetini etkileyen değişkenler ile ekonometrik uygulama: Türkiye örneği. (MSc MSc Thesis), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Kangal, A. (2013). Mutluluk üzerine kavramsal bir değerlendirme ve Türk hanehalkı için bazı sonuçlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 214-233.
- Karaalp, H. S., & Erdal, F. (2012). Sanayileşmenin Bölgesel Yığılması ve Komşu İllerin Büyümesi Gelir Farklılıklarını Artırır mı? Türkiye için Bir Beta Yakınsama Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 12(4), 475-486.
- Karakaş, E., & Akgiş, Ö. (2017). The Assessment of Subjective Well-Being Map of Turkey.
- Lenzi, C., & Perucca, G. (2016a). Are urbanized areas source of life satisfaction? Evidence from EU regions. *Papers in Regional Science*, <http://online-library.wiley.com/doi/10.1111/pirs.12232/full>. doi:10.1111/pirs.12232
- Lenzi, C., & Perucca, G. (2016b). Life satisfaction across cities: evidence from Romania. *The Journal of Development Studies*, 52(7), 1062-1077. doi:10.1080/00220388.2015.1113265
- Lu, C., Schellenberg, G., Hou, F., & Helliwell, J. F. (2015). How's Life in the City?: Life Satisfaction Across Census Metropolitan Areas and Economic Regions in Canada: Statistics Canada= Statistique Canada.
- Morrison, P. S. (2007). Subjective wellbeing and the city. *Social Policy Journal of New Zealand*, 31, 74.
- Morrison, P. S. (2011). Local expressions of subjective well-being: The New Zealand experience. *Regional Studies*, 45(8), 1039-1058. doi:10.1080/00343401003792476
- Morrison, P. S., & Weckroth, M. (2018). Human values, subjective well-being and the metropolitan region. *Regional Studies*, 52(3), 325-337.
- Mulligan, G. F., & Carruthers, J. I. (2011). Amenities, quality of life, and regional development Investigating quality of urban life (pp. 107-133): Springer.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Newman, P. W. (1999). Sustainability and cities: extending the metabolism model. *Landscape and urban planning*, 44(4), 219-226.
- Noll, H.-H. (2002). Towards a European system of social indicators: Theoretical framework and system architecture. *Social Indicators Research*, 58(1-3), 47-87.
- OECD. (2007). *Competitiveness, Liveability and Strategic Vision*. Retrieved from Paris:
- OECD. (2014). *How's Life in Your Region?: Measuring Regional and Local Well-being for Policy Making*. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) Publishing.
- OECD. (2015). *How's Life? 2015: Measuring Well-Being*. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).
- OECD. (2016). *Regional Well-Being User-Guide*. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).
- Okulicz-Kozaryn, A. (2013). City life: Rankings (livability) versus perceptions (satisfaction). *Social Indicators Research*, 110(2), 433-451.
- Okulicz-Kozaryn, A., & Valente, R. R. (2017). Livability and Subjective Well-Being Across European Cities. *Applied research in quality of life*, 1-24. doi:10.1007/s11482-017-9587-7
- Ozaslan, M., Dincer, B., & Özgür, H. (2006). Regional disparities and territorial indicators in Turkey: Socio-economic development index (sedi).
- Öndes, H. (2019). Türkiye'de Mutluluk Düzeyini Etkileyen Faktörler: Mekânsal Ekonometri Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(4), 1039-1064.
- Önemli, M. B., & Aydiner-Avsar, N. (2016). Türkiye'de yaşam memnuniyetine ilişkin mekansal bir eşitsizlik analizi. *METU Studies in Development*, 43(2), 607.
- Özari, Ç., & Eren, Ö. (2018). İllerin Yaşam Endeksi Göstergelerinin Çok Boyutlu Ölçekleme ve K-ortalamalar Kümeleme Yöntemi ile Analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 303-313.
- Özdemir, A. İ., & Altıparmak, A. (2005). Sosyo-ekonomik göstergeler açısından illerin gelişmişlik düzeyinin karşılaştırmalı analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-110.
- Perroux, F. (1950). Economic space: theory and applications. *The quarterly journal of economics*, 64(1), 89-104.
- Rahime, B. K., & Keser, İ. K. (2019). Türkiye'deki İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi ve Yerel Seçim Oy Dağılımlarının Karşılaştırılması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 25-52.
- Raszowski, A., & Bartniczak, B. (2018). Towards sustainable regional development: economy, society, environment, good governance based on the example of Polish regions. *Transform. Bus. Econ*, 17, 225-245.
- Sakarya, A., & İbişoğlu, Ç. (2015). Türkiye'de İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksinin Coğrafi Ağırlıklı Regresyon Modeli ile Analizi. *Marmara Coğrafya Dergisi*(32), 211-238.
- Schuessler, K. F., & Fisher, G. A. (1985). Quality of life research and sociology. *Annual review of sociology*, 11(1), 129-149.
- Scott, A., & Storper, M. (2003). Regions, globalization, development. *Regional Studies*, 37(6-7), 579-593.
- Selim, S. (2008). Türkiye'de bireysel mutluluk kaynağı olan değerler üzerine bir analiz: Multinomial logit model [An analysis on the values of indivi-

- dual happiness sources in Turkey: Multinomial logit model]. *Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences*, 3(17), 345-358.
- Servet, O. (2017). Mutluluğun Türkiye'deki belirleyicilerinin zaman içinde değişimi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(35), 16-42.
- Shucksmith, M., Cameron, S., Merridew, T., & Pichler, F. (2009). Urban-rural differences in quality of life across the European Union. *Regional Studies*, 43(10), 1275-1289. doi:10.1080/00343400802378750
- Stevenson, B., & Wolfers, J. (2008). Economic growth and subjective well-being: reassessing the Easterlin paradox. Retrieved from
- TCKB. (2013). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011) [Survey of Socio-Economic Development Ranking of Provinces and Regions SEGE-2011]. Retrieved from Ankara:
- Tekeli, İ. (2018). İzmir için Demokratik Bir Belediyecilik Modeli Önerisi. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Tekeli, İ., Güler, Ç., Vaizoğlu, S., Algan, N., & Kaya Dündar, A. (2010). Yaşam Kalitesi Göstergeleri: Türkiye için Bir Veri Sistemi Önerisi. Retrieved from Ankara:
- Termine, C. (2016). Subjective well-being as a component of social sustainability: assessment and evaluation in the context of China's urban development. *Università Ca' Foscari Venezia*.
- Tomaney, J. (2017). Region and place III: Well-being. *Progress in Human Geography*, 41(1), 99-107.
- TUİK. (2013a). Yaşam Memnuniyeti Araştırması. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- TUİK. (2013b). Adrese Dayalı Nüfus Sayımı (ADNS), <http://www.tuik.gov.tr>
- TUİK (2013c). İstatistiksel Tablolar, Ulusal Hesaplar: İllere göre kişi başı Gayri Safi Milli Hasıla (2004-2014), <http://www.tuik.gov.tr>
- TUİK. (2017). Sağlık İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. <http://www.tuik.gov.tr>
- Uysal, F. N., Ersöz, T., & Ersöz, F. (2017). Türkiye'deki İllerin Yaşam Endeksinin Çok Değişkenli İstatistik Yöntemlerle İncelenmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 9(1), 49-65.
- Van Kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & De Hollander, A. (2003). Urban environmental quality and human well-being: towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Landscape and urban planning*, 65(1), 5-18.
- Veenhoven, R. (1994). How satisfying is rural life? Fact and value (3884882961). Retrieved from Bonn, Germany:
- Veenhoven, R. (1996). Happy life-expectancy. *Social Indicators Research*, 39(1), 1-58.
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life. *Journal of Happiness Studies*, 1(1), 1-39.
- Veenhoven, R., & Ehrhardt, J. (1995). The cross-national pattern of happiness: Test of predictions implied in three theories of happiness. *Social Indicators Research*, 34(1), 33-68.
- Weckroth, M. (2017). Geographies of wellbeing and development: Empirical analyses on the relationship between objective and subjective measures of wellbeing in Europe. (PhD Dissertation), Unigrafia Helsinki.
- Yamanoğlu, K. K. (2008). Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Faktörlerin İller Arası Yakınsama Üzerine Etkileri. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 1(1), 33-49.